

શ્રીજૈન સત્ય પ્રકાશ

જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન સાહિત્ય, જૈન કળા
અને જૈન ઇતિહાસના વિષયો ચર્ચાતું,
શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું
પ્રતિકાર વિષયક માસિક મુખપત્ર.

તંત્રી:

શાહ ચીમનલાલ ગોકળદાસ

ACHARYA SRI KAILASSAGARSURI GYANMANDIR
SHREE MAHAVIR JAIN ARADHANA KENDRA
Koba, Gandhinagar - 382 007.
*Ph. : (079) 23276252, 23276204-05
Fax : (079) 23276249

વર્ષ ૨]

ક્રમાંક ૧૯

[અંક ૭

श्री जैन सत्य प्रकाश

(मासिकपत्र)

विषय दर्शन

- १ श्री तालध्वजतीर्थ मंडन-सत्यदेव-स्तोत्रम् :
आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी : ३६१
  - २ दिग्भरणी उत्पत्ति : आचार्य महाराज श्रीमत् सागरानंदसूरिजी : ३६३
  - ३ प्रभु श्री महावीरनुं तत्त्वज्ञान : आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी : ३६८
  - ४ मंभलिपुत्र गोशाल : मुनिराज श्री विद्याविजयजी : ४०२
  - ५ दिगम्बर शास्त्र कैसे बने ? मुनिराज श्री दर्शनविजयजी : ४०६
  - ६ आपल्या विवरणात्मक साहित्यनुं अंक्षिप्त अवलोकन :
श्रीयुत प्रो. डीरालाव रसिकदास डापडिया, अम. अ. : ४१२
  - ७ तत्त्वार्थसूत्रनी प्रस्तावना-("परिचय") : मुनिराज श्री ज्ञानविजयजी : ४१८
  - ८ वसंतविदास (अेक प्राचीन काव्य) : श्रीयुत साराभाष मण्डिवाल नवाय : ४२४
  - ९ पुरातन इतिहास अने स्थापल :
- (१) मांडवगढ संबंधी लेख : श्रीयुत नन्दलालजो लोढा : ४३०
समाचार-वर्धनिंदक रेडो : पृ. ४३० नी सामे

: विज्ञप्ति :

जे पण्य मुनिराजने "श्री जैन सत्य प्रकाश" मोडकवामां आवे छे तेअोअे पोताना विहार-दिक्का कारणे पहलातुं सरनामुं इरेक मडिनानी सुदी चीज पहिलां अभने लभी जणुवाववा कृपा करवी, जेथी मासिक जेरवहले त जतां वजतसर भणी शके.

वार्षिक लवाजम

स्थानिक १-८-०

जहारगामनुं

२-०-०

छुटक अंक

०-३-०

: नेधअे छे :

श्री 'जैन सत्य प्रकाश' ना प्रथम वर्षना २, ३, ७, ८ अंकानी जर छे. जेअो ते मोडकशे तेने सालार स्वीकार करीने पहलासां तेटला अंको मजरे आपवामां आवशे.

मुद्रक अने प्रकाशक : श्रीमन्दास गोडगदास शाळ, मणुमुद्रणालय,
काणपुर, अजुरीनी पोण, अमदावाद.

प्रकाशन स्थान : श्री जैनवर्म सत्यप्रकाशक समिति कार्यालय,
जेशिंगलाछनी वाडी, धीकांटा, अमदावाद.

गमो त्थु णं भगवओ महावीरस्स

सिरि रायनवरमज्जे समीलिय सव्वसाहुसंमइयं । पत्तं मासियमेयं भव्वाणं मग्गयं विसयं ॥१॥

卐 श्री जैन सत्य प्रकाश 卐

अण्णाणगहदोसगतथमइणा कुव्वंति जे धम्मिए,
अक्खेवे खल्ल तेसिमागमगयं दाउं विसिट्ठुत्तरं ॥
सोउं तिथ्ययरागमत्थविसए चे भेऽहिल्लासा तथा,
वाइज्जा प्पवरं पसिद्धजइणं सच्चप्पयासं मुया ॥ २ ॥

पुस्तक २

अंक ७

प्रथम संवत् १९६३ :
भा.शु.सं. ५५५

द्वितीय संवत् २४१३
शोभवार

: सन १९३७
इ.शु.आ. १५

श्रीतालध्वजतीर्थमंडन- सत्यदेव-स्तोत्रम्

कर्ता—आचार्य महाराज श्रीमद् विजयपद्मसूरिजी
(गतांकथी पूर्ण)

॥ आर्यावृत्तम् ॥

सम्भेयसेलसिहरे—काउस्सग्गासणेण सहसगणो ॥
मासक्खवणतवेणं—णवमीए चित्तसियपक्खे ॥ २६ ॥
चालीसलक्खवणुव्व—प्पमिए पुण्णे य जीविए जेणं ॥
तइयभवे संपत्तं—परमपयं तं पहुं वंदे ॥ २७ ॥
ससिहयगयचंदमिए(१८७१)—वरिसे सियतेरसीइ वइसाहे ॥
कानजिसड्ढसुएणं—सावय कल्लाणणामेणं ॥ २८ ॥
इब्भेणं कारविया—महुस्सवेणं पहूयधणवइणा ॥
जास पइट्ठा रम्मा—तं सुमइपहुं सया वंदे ॥ २९ ॥

गुणणिहियचदमिण्(१८९३)-राहणउरवासिणा धणद्धेणं ॥
 दलिचंदस्ससुएणं-सेट्टिगणेसेण सिहरंमि ॥ ३० ॥
 चउमुहदेवपइट्ठा-परुस्सवेणं तएण कारविया ॥
 तं चउमुहतित्थयरं-विणएण णमामि हं णिच्चं ॥ ३१ ॥
 जेणं धम्मिद्वेणं-वावण्णजिणालओ महारम्मो ॥
 निम्मविओ य विसालो-बाहिंसिरिरायणयरस्स ॥ ३२ ॥
 सो केसरिसीहसुओ-दाणगुणीं हत्थिसीहसेट्टिवरो ॥
 तस्ससुओ गुरुभत्तो-जाओ सेट्ठी मगणभाइ ॥ ३३ ॥
 तस्सुय दलपतभाइ-स्सरणट्ठं गेहिणीइ लच्छीए ॥
 गुरुणेमिसूरिवयणा-पासाओ जत्थ णिम्मविओ ॥ ३४ ॥
 तंमि वरिण्णा सामा-परिसोहइ मूलनायगत्तेणं ॥
 सिरिपासणाहपडिमा-तं वंदे भूरिभत्तीए ॥ ३५ ॥
 तीअ पइट्ठा रम्मा-णहगयणंदिंदुवच्छरे पुण्णे ॥
 माहवसियदसमीए-दलपतगिहिणीइ लच्छीए ॥ ३६ ॥
 तवगणगयणदिवायर-तित्थुद्धारप्पणेमिसूरीणं ॥
 आणाए हत्थेणं-सिरिदंसणसूरिणो गुणिणो ॥ ३७ ॥
 चउविहसंघसमकरवं-साहम्मियभत्तिभावपुब्बेणं ॥
 वरविहिणा कारविया-वरुस्सवाइप्पबंधेणं ॥ ३८ ॥
 गुरुणेमिसूरिवयणा-सिरितवगच्छीयसंघणिम्मविए ॥
 गुरुमंदिरे णमेमो-सिरिवुड्ढीगोयमाइपए ॥ ३९ ॥
 सरणयणणिहिंदुसमे-सियलट्ठीए य मग्गसिरमासे ॥
 जस्स पइट्ठा हिट्ठा-गामे वंदामि तं संतिं ॥ ४० ॥
 तालज्झयत्तित्थगए-जे जिणणाहे सया णमंसंति ॥
 तेसिं मंगलमाला-विमला कमला गिहे होज्जा ॥ ४१ ॥
 गुणणंदणिहिंदुसमे-सिरिगोयमकेवलत्तिपुण्णदिणे ॥
 सिरिजिणसासणरसिए-जइणउरीरायणयरंमि ॥ ४२ ॥
 तालज्झयत्तुत्तमिणं-गुरुवरसिरिणेमिसूरिसीसेणं ॥
 पउमेणायरिणं-रइयं मुणिभत्तिपढणट्ठं ॥ ४३ ॥

(ગતાંકથી ચાલુ)

કેવળીઆહાર-નિષેધની દિગંબરોની માન્યતાનો નિરાસ

સા માન્ય રીતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય; એ ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયથી મનુષ્યગતિવાળા ગર્ભજ જીવને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરો બંને એકસરખી રીતે માને છે, અને તેથી જ શ્વેતામ્બરાચાર્ય શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિ મહારાજે ફરમાવેલ મોહક્ષયાદ્ જ્ઞાનદર્શનાવરણાન્તરાયક્ષયાચ્ચ કેવલમ્ આલું, પ્રથમ મોહનીયકર્મનો ક્ષય થાય અને ત્યારપછી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને પાંચે પ્રકારના અન્તરાયનો સર્વથા ક્ષય થવાથી કેવલજ્ઞાન થાય છે, એ અર્થને જણાવનાર સૂત્ર, જેવું શ્વેતામ્બરોએ માન્ય કર્યું છે તેવું ને તેવું જ, ફેરફાર કર્યા વિના દિગમ્બરોએ પણ સ્વીકાર કર્યું. એટલે ચાર ઘાતિકર્મના ક્ષયથી જીવ કેવલજ્ઞાન પામે છે એ વાતમાં શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર બંનેને મતભેદ નથી, એ ચોક્કસ છે.

આ હકીકતની સાથે એ પણ ચોક્કસ છે કે કેવલજ્ઞાન પામીને સર્વજ્ઞ થયેલ ભગવાનને પણ સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય બંનેનો ઉદય હોય છે. જે કે બંનેના મત પ્રમાણે ક્ષીણમોહનીયપણું એટલે કે સર્વજ્ઞપણું મેળવ્યા પછી જીવને એકલું સાતાવેદનીય જ કર્મ અંધાય છે, પણ વેદનીય કર્મ, જે સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય એમ બે પ્રકારે છે તે બંનેની દીર્ઘસ્થિતિ—કાડાકોડો સાગરોપમની છે. અને કોડાકોડો સાગરોપમ સુધીના કાલમાં જીવે અસાતાવેદનીય કર્મ અંધયું હોય જ નહિ, એવો સમ્ભવ કોઈ પણ અક્ષલવાળો મનુષ્ય ધારી શકે નહિ. એ તો ચોખ્ખું જ છે કે, કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરાવનાર ક્ષીણમોહનીયપણુના કારણભૂત ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીય કે તેવી પ્રકૃતિઓ સિવાય સાતા કે અસાતાને ક્ષય કરવાનો પ્રસંગ જ નથી. હવે જ્યારે અંધાવવાનું કર્મ સાતા કે અસાતારૂપે સતત ચાલુ જ હોય, અને તેમાં પણ બીજાં અંધાં કર્મો કરતાં તે વેદનીય કર્મને જ વધારે હિસ્સો મળતો

હોય તો, ઘણા લાંબા કાળથી આત્મામાં એકઠું થયેલું વેદનીય કર્મ અને તે પણ ઘણા અધિક પ્રદેશવાળું હોય તેથી, તેમ જ ક્ષપકશ્રેણિમાં તે વેદનીયના નાશનો સુદૃઢ ઉદ્યમ ન હોવાથી, કેવલીપણામાં તે વેદનીયકર્મને ભોગવવું પડે તે સહેજે સમજાય તેમ છે. આવી રીતે મનુષ્યના ચરમશરીરીપણાના આયુષ્ય કરતાં વેદનીયની અધિકતા હોવાને લીધે જ કેવળીમહારાજઓને સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે. ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે કે દરેક જીવને અને તેમાં પણ કેવલજ્ઞાની મહારાજને પણ આયુષ્યકર્મ કરતાં વેદનીયકર્મ ઘણું જ હોય છે. વળી બીજી બાબુ વિચારીએ તો જેને કેવલજ્ઞાન ઉપજતી વખતે મનુષ્ય જીવનનું છ માસથી અધિક જીવન ખાકી હોય એવાઓને જરૂર વેદનીયકર્મના નાશને માટે સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે. આ બધી હકીકત વિચારતાં કેવલજ્ઞાનીના આત્મામાં સાતા અને અસાતા બંનેનો ઉદય હોય એ સ્વાભાવિક છે. વળી દિગમ્બર લાઇઓને એ વાત તો કબુલ કરવી પડે તેમ છે કે નદી, સરોવર કે દરીયાના જળમાં કેઈ જીવો મોક્ષની પદવીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તો એવી જળની પીડાના વખતે પણ કેવલીને અસાતાનો ઉદય ન હોય એવું કહેવું તે શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાળાઓ ન સમજી શકે એવું છે. દિગમ્બરશાસ્ત્ર અનેક સ્થાને એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે ઉપસર્ગના પ્રસંગમાં આવેલા અને ઉપસર્ગને સહનકરતા એવા પાંડવ વગેરે અનેક જીવો મોક્ષને પામેલા છે. આ સ્થળે સહેજ વિચાર કરવા જેવું છે કે જળમાં પડેલા મનુષ્યના ઉપસર્ગની માફક જમીન ઉપર પણ ઉપસર્ગને સહન કરતાં જો કેવળજ્ઞાન થાય અને સાથે મોક્ષ પણ થાય તો કેવળીને અસાતાનો ઉદય હોય જ નહિ એમ કહેવા કેમ તૈયાર થવાય ?

કેવલીને અસાતાનો પણ ઉદય હોય છે એ વાત આહારની સિદ્ધિને અંગે, માત્ર દિગમ્બર લાઇઓના સંતોષને માટે જ જણાવવામાં આવી છે. કારણકે તેઓ એમ માને છે કે અસાતાના ઉદય વિના આહાર હોય જ નહિ. પણ ખરી રીતે તો આહારના કારણભૂત અસાતાનો જ ઉદય હોય એવો નિયમ નથી. શાસ્ત્રકારોએ તેટલા જ માટે સામાન્ય વેદનીય કર્મ જણાવતાં વેદનીયના ઉદયથી આહાર જણાવ્યો છે અને તેથી જ આહારસંજ્ઞાના સહભાવ વખતે કે ઉત્પત્તિ વખતે પણ સાતાવેદનીયનો ઉદય માનવામાં અચ્ચણ રહેતી નથી. દિગમ્બર લાઇઓના સુદા પ્રમાણે તો મનુષ્ય અને દેવતામાં જ્યારે જ્યારે આહારનો સહભાવ હોય ત્યારે ત્યારે અસાતાનો જ ઉદય માનવો પડે અને-સાતાના ઉદયવાળા જે જે જીવો જ્યાં સુધી રહે ત્યાં ત્યાં સુધી તે તે જીવોને અણાહારી માનવા પડે. અને એ વાત સાતા પ્રચુરવાળા દેવ અને મનુષ્યોમાં ખુદ દિગમ્બરોથી પણ કબુલ થઈ શકે તેમ નથી.

વળી બીજી પણ એ વાત વિચારવાની છે કે તીર્થંકર વગેરે શલાકાપુરૂષના જીવોએ પણ દેવતાનું આયુષ્ય જ્યારે બાંધ્યું હતું અને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું હતું ત્યારે આહારની પર્યાપ્તિ પણ સાથે જ બાંધી હતી. હવે જો આહારની સર્વથા અશુભતા જ હોત તો તેવાં ઉત્તમ કર્મો બાંધતી વખતે તે આહારપર્યાપ્તિ કર્મનો બંધ થાત નહિ અને જ્યારે આહારપર્યાપ્તિનો બંધ સાતા વેદનીયના બંધની સાથે વિરોધવાળો નથી તો પછી આહારનું કરવું એ સાતા વેદનીયની સાથે વિરોધવાળું હોય જ કયાંથી? વળી દિગંબર ભાઈઓએ એ પણ વિચારવાની જરૂર છે કે—જો કે આહારપર્યાપ્તિ વગરનો કોઈ પણ જીવ હોતો નથી તોપણ આહારપર્યાપ્તિનું કારણભૂત કર્મ જે પર્યાપ્તિના નામનું છે તેને બંને ફિરકાવાળાઓએ પુણ્ય તરીકે જ માનેલું છે. અને તે આહારાદિ પર્યાપ્તિઓને ન કરાવનાર એવા અથવા તે કરતાં તેમાં વિદ્ય નાખનાર એવા અપર્યાપ્તિ નામકર્મને જ બંને ફિરકાવાળાઓએ પાપરૂપે માનેલું છે. એ ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ માનવું પડશે કે આહાર દેવાની શક્તિ કે તેને પરિણુમાવવાની શક્તિ જે શરીરવાળાને ન હોય તે જ તેના પાપનો ઉદય કહેવાય. દિગંબર ભાઈઓ કેવળજ્ઞાનીને આહાર નથી માનતા પણ આહારપર્યાપ્તિ તો કેવલીમહારાજને જીવન પર્યાપ્ત હોય છે એમ માને છે. હવે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આહારપર્યાપ્તિને અંગે આહારનું ગ્રહણ કે પરિણુમન ન હોય તો તે આહારપર્યાપ્તિને અંગે પર્યાપ્તિપણુનો ઉદય કેવલીમહારાજના આત્મામાં નિરર્થકપણુ જ રહેશે અને કરેલાં કર્મ જરૂર ભોગવવાં પડે એ નિયમ સાચવવો કે માનવો મુશ્કેલ પડશે. જો કે-પર્યાપ્તિમાં ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ પણ છે અને કેવલી મહારાજને ઇન્દ્રિયોના વેપાર હોતા નથી, પણ કેવલી મહારાજને જે ઇન્દ્રિયોના વેપારનો અભાવ માનવામાં આવ્યો છે તે માત્ર ભાવ ઇન્દ્રિયના ક્ષાયોપશમિકના અંગે જ છે, કેમકે શરીરની સાથે ઇન્દ્રિયો પણ કાળક્રમે વધે એ સ્વાભાવિક છે અને તેથી જ કેવલીમહારાજના શરીરમાં દ્રવ્ય થકી ઇન્દ્રિયોની વૃદ્ધિ થાય છે એમાં કોઈ પણ ના કહી શકે તેમ નથી. દિગંબર ભાઈઓએ બીજી પણ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે-તેઓ નવ વર્ષની ઉંમરે કોઈ પણ મહાપુરૂષને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય તેમ તો કબુલ કરે છે અને તેવા નવ વર્ષે કેવળજ્ઞાનને પામનારા કેવલી મહારાજને કોડ પૂર્વ સુધીનું આયુષ્ય હોય એમ પણ કબુલ કરે છે. તો હવે વિચારવાનું એ જ રહ્યું છે કે—તે નવ વર્ષનો ઉંમરે કેવળજ્ઞાન પામનાર મહાત્માનું, તે વખતે જેટલી અવગાહનાવાળું શરીર હોય તેટલી જ અવગાહનાવાળું કોડ પૂર્વ સુધી રહે એમ માનવાને કોઈ સમજદાર તૈયાર નહિ જ થાય, તો પછી શું દિગંબર

લાઇઓ માનવા તૈયાર થશે? ખુદલા હૃદયથી દિગમ્બર લાઇઓને, તે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિસમયના શરીરની અવગાહના અને કોડ પૂર્વ પછી થતા મોક્ષના શરીરની અવગાહના વચ્ચે મોટો ફરક માનવો જ પડશે. અને જો યુક્તિથી અને અનુભવથી કેવલજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ અને મોક્ષના કાળ વચ્ચે શરીરની અવગાહનામાં ફરક માનવામાં આવે તો તેવી શરીરની અવગાહનાની વૃદ્ધિ આહારદ્વારાએ જ થએલી માન્યા સિવાય છુટકો જ નથી. જો દિગમ્બર લાઇઓ, આહાર સિવાય પણ શરીરની વૃદ્ધિ થાય છે, એમ માને તો ખરેખરે તેઓથી પર્યાપ્તિના ક્રમમાં આહારપર્યાપ્તિનો પહેલો નંબર રાખી શકાય જ નહિ, કેમકે આહાર એ શરીરનું કારણ છે એવો દિગમ્બરોનો નિયમ રહેતો નથી અને તેથી શરીર-પર્યાપ્તિ પહેલાં આહારપર્યાપ્તિ હોવી જ જોઈએ એ પણ નિયમ રહેતો નથી. વળી દિગમ્બર લાઇઓ તીર્થંકર મહારાજ કેવલજ્ઞાની હોય કે-ખીજ સામાન્ય કેવલજ્ઞાની હોય તોપણ તે બધાને મોક્ષ પામતી વખતે નખ અને કેશવાળા તો માને છે. તો આ સ્થાને સહેજે વિચાર થાય તેમ છે કે પાંચ-પચીસ-પચાસ-સો નહિ પણ કેટલા વર્ષો કરતાં પણ અધિક એવા વર્ષોના પ્રમાણવાળા પૂર્વોથી અધિક જીવન સુધી કેવલજ્ઞાની શરીર ધારણ કરે અને તે આહાર ન કરે અને કેશ નખ રહે-એ માનવા લાયક છે ખરૂં? સર્વ સજ્જનો તરફથી એક જ ઉત્તર મળશે કે આહાર વગર કેશ અને નખોનું થવું યા વધવું તે હોઈ શકે જ નહિ.

દિગમ્બર ચરિત્રોમાં સ્થાન સ્થાન પર એ વાતો કબુલ કરવામાં આવી છે કે તીર્થંકરમહારાજ આદિના નિર્વાણ મહોત્સવોમાં દેવતાઓ કેવળ મૂળ શરીરના નખ અને કેશ વગેરે જ લે છે. જો કે, દિગમ્બર લાઇઓએ કેવલી મહારાજને આહારનું ગ્રહણ ન હોય એવો પોતાનો આગ્રહ જમાવવા માટે ઔદારિક શરીર ન હોય પણ પરમ ઔદારિક શરીર હોય એવી કુટકલ્પના કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે, પણ તેઓએ પરમ માન્ય ગણેલા શ્રી તત્ત્વાર્થસૂત્રમાં ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસકાર્મણાન્નિ શરીરાણિ એવું સૂત્ર માત્ર ઔદારિકાદિ પાંચ જ પ્રકારનાં શરીરો જણાવે છે. અસલ તો આ તત્ત્વાર્થસૂત્ર શ્રવેતામ્બરાચાર્ય શ્રીમાન ઉમાસ્વાતિ મહારાજને કરેલું છે અને તેથી તેમાં તેમની પરમ ઔદારિક શરીરની માન્યતાના પ્રવેશનો અવકાશ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે, એટલું જ નહિ પરન્તુ દિગમ્બરોમાં પણ પરમ ઔદારિકપણની કલ્પના ઘણા જ પાછળના કાળે કેવલીમહારાજના આહારના નિષેધને માટે ખડી કરેલી છે અને તેથી જ પૂર્વના દિગમ્બર લાઇઓએ તત્ત્વાર્થસૂત્રને અપનાવ્યે તે વખત, જેમ ખીજ અનેક સૂત્રો ફેરવી નાખ્યાં અને તેમાં વધારો ઘટાડો કર્યો તેમ શરીરના સૂત્રમાં-વધારો થયો નથી. વળી પુણ્યગની વર્ગણના

વિભાગોમાં ઔદારિકાદિ જ વિભાગો બન્ને મતવાળાઓએ માન્ય કરેલા છે. તેમાં કોઈ પણ વિભાગ પરમ ઔદારિકના નામનો છે જ નહિ. વળી, ઔદારિકની જઘન્ય વર્ગણથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણ સુધીમાં અને વૈકિયની અગ્રહણ વર્ગણથી પહેલાં, પરમ ઔદારિકની વર્ગણ જેવી કોઈ વર્ગણ શ્વેતામ્બર કે દિગમ્બર શાસ્ત્રોમાં ગણવામાં આવતી જ નથી. વળી એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે શરીર માત્ર શરીરનામકર્મના ઉદ્યથી છે અને શરીરનામકર્મના પાંચ જ પ્રકાર બન્ને મતવાળાઓએ માનેલા છે. વળી તે શરીરના કારણભૂત અંધન અને સંઘાતન જેવાં કર્મો પણ કોઈ પણ દિગમ્બર અંધકારે બુદ્ધા રૂપે વર્ણવ્યાં જ નથી. તેમ જ ઔદારિક શરીરને ક્ષય કરવાનું અને પરમ ઔદારિકને લેવાનું કર્મ કયા કારણથી અંધાય તે કારણ પણ કોઈ પણ દિગમ્બર શાસ્ત્રકારે જણાવ્યું જ નથી. યાદ રાખવાની જરૂર છે કે પૃથ્વીકાય, અપકાય અને વનસ્પતીકાયમાંથી આવેલો જીવ પણ કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષે જવાને માટે અનંતર ભવમાં જ લાયક થાય છે તો પૃથ્વીકાયાદિ દશામાં પણ, કેવલીમહારાજને પરમ ઔદારિક નામનું શરીર બુદ્ધ માનવામાં આવે તો, તે પરમ ઔદારિકના કારણભૂત કર્મ અંધવાનો અને તે કર્મ અંધવાનાં કારણોનો નિર્દેશ શાસ્ત્રકારોએ કરવો જ જોઈએ, પરંતુ તેવો નિર્દેશ કોઈ પણ દિગમ્બર શાસ્ત્રોમાં નથી. (અપૂર્ણ)

“શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક” માટે

“સત્ય પ્રકાશ અને સ્વદેશ” નામક સાપ્તાહિક પત્રનો અભિપ્રાય

શ્રી મહાવીરના સંપૂર્ણ ચરિત્ર પ્રકાશન અને એમની અવતાર લીલાની પ્રમાણસરની વિગતવાર નોંધોનો એક પ્રામાણિક અને દળદાર અન્ય બહાર પડવાની અત્યંત આવશ્યકતા હતી. આ જરૂરને લક્ષમાં લઈને ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશે’ મહાવીર નિર્વાણ વિશેષ અંકની યોજના કરી હતી, અને આ પ્રગટ થયેલા વિશ્વસનીય દળદાર અંકને જોતા એ જરૂર વિશેષ ભાગે પૂરી થઈ છે, એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. આ અંકમાં હિંદી-અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતીમાં પ્રભુ મહાવીરના અનેક દષ્ટિબિન્દુથી લખાયેલા લગભગ ૩૦ ઉપરાંતના લેખોનો સમાવેશ થયો છે. એ વિવિધ લેખિનીમાંથી પ્રભુ મહાવીરની અનેક શક્તિઓ અને અનેક વિષયોનું તેમનું બહોળું જ્ઞાન વિશિષ્ટ રીતે પ્રકટ થઈ આવે છે. એ અંકમાં સ્થાન પામેલા લેખકો પણ સાધારણ કોટિના ન હોતા, જૈન આલમના પ્રખર વિકાસો, મુનિઓ અને આચાર્યોએ પોતાની મહામૂલી સેવાઓ એ અંકને ચરણે ધરી છે. અત્યંત મહત્વની વાત તો એ છે કે જાણીતા સમર્થ ઇતિહાસ વેત્તા શ્રી ઓઝા મહોદયજીનો સહકાર પણ આ અંકમાં મેળવી શકાયો છે, એ આ અંકની વિશેષતા છે. આ અંક આજની તેમજ આવતી કાલની પ્રજા સમક્ષ પ્રભુ મહાવીરના જીવન, કવન અને આદર્શને જેવાને તેવા સ્વરૂપમાં ધરી રાખવા માટે આધારભૂત થઈ પડશે એ કેવળ નિઃશંક છે.

તા. ૨૮-૧-૩૭

પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું તત્ત્વજ્ઞાન

લેખક—આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજયલલિતસૂરિજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

હેતુવે નૈયાયિકાએ માનેલા સાતમા તત્ત્વ ‘અવયવ’નો વિચાર કરતાં “ પ્રતિજ્ઞા-
 હેતુદાહરણોપનયનનિગમનાન્યવયવાઃ ” અર્થાત્ પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, દષ્ટાન્ત, ઉપનય અને
 નિગમન, એ પાંચ અવયવ કહેવાય છે. પર્વતો વહ્નિમાન્ અર્થાત્ પર્વત અગ્નિવાળો
 છે, આ દેકાણે, સિદ્ધ કરવાને યોગ્ય હોય તે સાધ્ય કહેવાય એ પ્રમાણે, સાધ્ય
 અગ્નિ છે. આવી રીતે સાધ્યનો નિર્દેશ કરવો તેનું નામ પ્રતિજ્ઞા. “ હિનેતિ-ગમયતિ
 પ્રતિજ્ઞાતમર્થમિતિ હેતુઃ ” જેની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે અર્થને જે સિદ્ધ કરી બતાવે તે
 હેતુ કહેવાય, જેમ “ ધૂમવત્સ્વાત્ ” અર્થાત્ ધુમાડાવાળો હોવાથી, પર્વત અગ્નિવાળો છે.
 વિગતીય ધૂમાડો અગ્નિ સિવાય નિકળે જ નહિ એટલે તે અગ્નિને સિદ્ધ કરે છે, માટે
 હેતુ છે. દષ્ટાન્ત-ઉદાહરણ સાધર્મ્યં ૩૫ અને વૈધર્મ્યં ૩૫ એમ એ પ્રકારે બની શકે છે.
 સાધ્ય અને હેતુના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરનાર ઉદાહરણ સાધર્મ્યં દષ્ટાન્ત કહેવાય. જેમ
 રસોડું. તે ધૂમ અને અગ્નિના અસ્તિત્વવાળું હોવાથી સાધર્મ્યં દષ્ટાન્તમાં આવે છે.
 અને સરોવર, બન્નેના અભાવને સિદ્ધ કરનાર હોઈ વૈધર્મ્યં દષ્ટાન્ત છે. યથા
 મહાનસં, તથા ચાયં ” રસોડાની જેમ પર્વત ધૂમાડાવાળો છે એ ઉપનય થયો.
 “ તસ્માત્થેતિ, ” માટે જરૂર પર્વત અગ્નિવાળો છે, આ નિગમન થયું. આ પાંચે
 અવયવો શબ્દરૂપ હોવાથી પુદ્ગલ છે, અને તે અણુમાં આવી ગય છે. માટે જુદા
 પદાર્થ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, અને જે તે પંચાવયવથી પેદા થતા જ્ઞાનને લઈ એ તો
 તે જીવનો ગુણ હોવાથી, તેનો જીવ પદાર્થમાં સમાવેશ થાય છે. પણ જુદા પદાર્થ
 સિદ્ધ થતો નથી.

સંશયાદૂર્ધ્વ ભવિતવપ્રતાપ્રત્યયઃ સદર્થપર્વાલોચનાત્મકસ્તર્કઃ, યથા ભવિતવ્ય-
 મત્ર સ્થાણુના પુરુષેણ વા અર્થ—સંશય પછી ભાવીમાં થનાર છે જ્ઞાન જેમાં, એવી
 સદર્થની આલોચનારૂપ હોય તે તર્ક કહેવાય, જેમકે સ્થાણુર્વા પુરુષો વા એ સંશય
 પછી અહીં સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ, અથવા પુરુષ જ હોવો જોઈએ, એવી આલોચના.
 એ આલોચના પણ એક તરેહનું જ્ઞાન જ થયું, એટલે આત્માથી ભિન્ન પદાર્થ ન થઈ શકે.
 અને એમ જે જુદી જુદી જાતનાં જ્ઞાનોને પદાર્થ માનવામાં આવે, તો પદાર્થની સંખ્યાનો
 પાર ન રહે, કારણ કે જ્ઞાન તરેહ તરેહનાં હોય છે. “ સંશયતર્કાભ્યામુત્તરકાલ-
 ભાવી નિશ્ચયાત્મકઃ પ્રત્યયો નિર્ણયઃ ” અર્થ—સંશય અને તર્કથી ઉત્તર કાલમાં
 થનારું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન, એ જ નિર્ણય કહેવાય છે, તે પણ આત્મામાં જ ગણાય. અને

નેયાધિક દર્શનની માન્યતા પ્રમાણે પણ તે નિશ્ચયાત્મક હોવાથી પ્રમાણથી જુદો પદાર્થ છે, એમ ન કહી શકાય.

હવે વાદ, જલ્પ અને વિતણડાનું સ્વરૂપ વિચારીએ. પ્રમાણતર્કસાધનોપલ્લમ્ભઃ સિદ્ધાન્તાવિરુદ્ધઃ પઞ્ચાવયવોપપન્નઃ પક્ષપ્રતિપક્ષપરિગ્રહો વાદઃ અર્થાત્—પ્રમાણ અને તર્કના સાધનોથી યુક્ત, પોતાના સિદ્ધાન્તથી અવિરુદ્ધ, પ્રતિજ્ઞા હેતુ આદિ પાંચ અવયવ યુક્ત એવો પક્ષ તથા પ્રતિપક્ષનો સ્વીકાર કરવો, તેનું નામ વાદ છે. તે વાદ તત્ત્વજ્ઞાન માટે, આચાર્ય અને શિષ્યમાં હોય છે. તે જ વાદ જ્યારે જીવતાની ઈચ્છાથી જલ, જ્ઞાતિ અને નિગ્રહસ્થાનદ્વારા સ્વ મતના સાધનરૂપ અને પર મતના પરિહારરૂપ થાય છે, ત્યારે તે જલ્પ કહેવાય છે. અને સ્વ પક્ષની સ્થાપનાથી હીન અને કેવળ પર મતના અંતરૂપ હોય ત્યારે તે વિતંડા કહેવાય છે. તે ત્રણ બેદમાં તત્ત્વના નિર્ણય માટે વાદ કરવો યોગ્ય છે. પરંતુ જલ અને જલ્પ આદિથી તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી. ખીજને ઠગવા માટે જલ આદિ કરવામાં આવે છે, એટલે ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? વિતણડા પણ સ્વ પક્ષ સ્થાપનાથી શૂન્ય હોઈ, તત્ત્વજ્ઞાનનું કારણ ન થઈ શકે. હવે જે વાદ વાસ્તવિક છે, અને તે કરનાર પુરુષોની ભિન્ન ભિન્ન ઈચ્છાથી, તેના અનેક બેદો થાય છે, તેથી તેની અનિયતતાના કારણે તે પદાર્થ ન થઈ શકે. વળી તેતર કે કુકડાએને પણ પક્ષ અને પ્રતિપક્ષના ગ્રહણ પૂર્વક ઘણાઓ લડાવે છે, છતાં તે વાદ તો ન જ ગણાય. કારણ કે તેમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો લેશ પણ નથી. જે વાદમાં તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે આત્માનો ગુણ હોઈ, જુદો પદાર્થ રહી શકતો નથી.

અસિદ્ધાન્તકાન્તિકવિરુદ્ધા હેત્વાભાસાઃ, હેતુવદાભાસન્ત ઇતિ હેત્વાભાસાઃ હેતુની જેમ માલમ પડે, પરંતુ જે વાસ્તવિક રીતે હેતુ ન હોય તે હેત્વાભાસ કહેવાય છે. તેમનાં અસિદ્ધ, અનૈકાન્તિક અને વિરુદ્ધ એવાં નામ છે. ખરા હેતુઓ પણ, તત્ત્વ સ્વરૂપ નથી થઈ શકતા, તો પછી હેત્વાભાસોનું તો કહેવું જ શું ? કારણ કે જે નિયત વસ્તુ હોય, તે જ તત્ત્વ થવાને લાયક છે, અને હેતુ નિયત વસ્તુસ્વરૂપે નથી, કેમકે એક વસ્તુની સિદ્ધિમાં જે હેતુ છે, તે જ અન્ય વસ્તુની સિદ્ધિમાં અહેતુરૂપ થઈ જાય છે. તેથી તે પણ તત્ત્વરૂપે ન ગણી શકાય ! જલ જેવી જુરી વસ્તુ તત્ત્વ હોઈ શકે જ નહિ. જેમ કે કોઈ આદમીએ નવો જ કાંબળો વસાવ્યો છે, તે ખોલ્યો કે, “નવકમ્બલોડહં” હું નવ (નવીન) કાંબળવાળો છું, ત્યારે નવનો અર્થ નવીન છોડી દઈ, નવની સંખ્યામાં થોજી, તે માણસને લુંઠો પાડવા જલવાદી બોલ્યો, કે તારી પાસે એક જ કાંબળ છે, અને તું નવ (૯) બતાવે છે, તે તારું પ્રત્યક્ષ મૂશાવાદીપણું છે. આ વાક્યજન કહેવાય છે. એ કોઈ રીતે તત્ત્વ ન ગણી શકાય.

દૂષણાભાસાસ્તુ જ્ઞાતયઃ દૂષણાભાસનું નામ જ્ઞાતિ છે. હવે દૂષણ પદાર્થ નથી, તો પછી દૂષણાભાસ પદાર્થ કેવી રીતે હોઈ શકે. વાદકાલે વાદી પ્રતિવાદી વા એમ નિગૃહ્યતે તન્નિગ્રહસ્થાનં, અર્થાત્ વાદના સમયમાં, વાદી અને પ્રતિવાદીનો જેના વડે નિગ્રહ થાય, તે નિગ્રહસ્થાન કહેવાય છે. તદ્વાદિનોડસાધનાદ્ભવવનં પ્રતિવાદિનો તદ્દોષોદ્ગ્રાહનં, ત્યાં વાદીનો નિગ્રહ, પોતાના સાધ્યને સિદ્ધ કરનાર

સાધનથી વિપરીત વચન કાઢે તો થાય, અને પ્રતિવાદી તેમાં જ દોષોહલાવન કરતો રહે, અને તેના અસાધનને સમજે નહિ, તો પ્રતિવાદીનો નિગ્રહ કહેવાય. આ સિવાય ખીજાં નિગ્રહસ્થાનો પ્રલાપ માત્ર છે. આમાં વક્તાએનો અપરાધ છે એટલે તે તત્ત્વજ્ઞાન નથી. એટલે આ પદાર્થ પણ ઉડી જાય છે.

આ રીતે અતાર્ત્વિક તત્ત્વમાળાને માનનાર નૈયાયિકો મુક્તિમાં પણ સમજ્યા નથી; કેમકે તેઓ મુક્તિનું લક્ષણ નીચે મુજબ ધાર્યું છે:—

“ સમાનાધિકરણદુઃખપ્રાગભાવાસહવૃત્તિદુઃખધ્વંસો મુક્તિઃ ”

અર્થ:—એક જ અધિકરણમાં દુઃખના પ્રાગભાવની સાથે નહિ વર્તનાર એવો જે દુઃખનો ધ્વંસ, તેનું નામ મુક્તિ છે. આ સૂત્રની રીતિએ મુક્તિ માનવામાં કેવો જખખર વાંધો આવે છે, તે સુંદર રીતે જાણવું હોય તો, પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનો ન્યાયાલોક જોઈ લેવો. તેના ઉપર આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયનેમિસરીશ્વરજી કૃત સરસ ટીકા છે કે, જે નબ ન્યાય અને દાર્શનિક પુરાવાથી ભરપુર છે. કેટલેક સ્થળે મૂળ ઉપરાંતની વાતોનો લાંબા લાંબા પરિષ્કારથી સ્ફેટ કરેલ છે. આપણે તો અહીં એટલું જ કહેવાનું છે કે, તે લોકો મુક્તિમાં જ્ઞાન, સુખ વગેરે નથી માનતા, તો પછી એવી જ્ઞાનહીન, સુખહીન પત્થર જેવી મુક્તિ માટે કોણ પુરુષાર્થ કરવા તૈયાર થઈ શકે?

મીમાંસક દર્શનની માન્યતાઓ : સર્વજ્ઞ સંબંધી વિચાર :

કેટલાક મીમાંસક આદિ મતવાદીઓ જીવ સર્વજ્ઞ થઈ શકે જ નહી, એવી માન્યતાવાળા છે. પરંતુ તેમની એ માન્યતા વાસ્તવિક નથી, કારણ કે તેઓ, પ્રલક્ષથી સર્વજ્ઞ નથી દેખાતો એટલે તે નથી, એમ માનતા હોય તો, તેમની મોટી ભૂલ છે. પોતાના ગર્ભમાં આવ્યા પછી તુરત મરી જનાર પિતા અને પહેલાં થઈ જનાર પૂર્વજને નજરે નથી દેખાતાં છતાંય માનવાં પડે છે, ત્યાં જેમ અનુમાન પ્રવર્તે છે, તેમ સર્વજ્ઞમાં પણ સંભવ અનુમાન છે, અને આધક પ્રમાણોનો અભાવ છે, એટલે જીવનું સર્વજ્ઞપણું અનિવાર્ય છે. સંભવ અનુમાન નીચે પ્રમાણે છે:—

વ્યાકરણ આદિ શાસ્ત્રો વડે જ્ઞેય પદાર્થો પ્રતિ પ્રજ્ઞાનો અતિશય વધતો જાય છે, અને તે કષ્ટ સીમા સુધી વધી શકે તે, એકથી એક આગળ વધતા પુરૂષોને જોઈ, મર્યાદા ધારી શકાય તેમ નથી. તેથી જેમ અણુ, દ્વાચણુક, ત્ર્યણુક. એમ ક્રમે ક્રમે વધતું જતું પરિમાણ અનંત પરિમાણ ગગનમાં જઈ, નિરતિશય બને છે, તેમ જ્ઞાનનો પ્રકર્ષ વધતો વધતો અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાનમાં વિશ્રાન્તિ લે છે. અર્થાત્ જીવનું જ્ઞાન વધતું વધતું સર્વજ્ઞ સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે રત્નત્રયીની પ્રાપ્તિના પૂર્ણ અભ્યાસથી છેવટે કેવલ-જ્ઞાનમાં નિષ્ઠ થાય છે; અને તે અનંતજ્ઞાનને ધારણ કરનાર સર્વજ્ઞ કહેવાય છે. શ્રી મહાવીર સ્વામી પણ આમ રત્નત્રયીના અભ્યાસથી, સર્વજ્ઞ થયા હતા. આમાં કોઈ પણ આધક પ્રમાણ નથી, કારણ કે અદ્વિત્ય તે વાતને જાણી શકતો નથી, કે દુનિયાના સર્વ વિલાસોમાં અને ત્રણે કાલમાં સર્વજ્ઞ થઈ શકે જ નહિ. કારણ કે સર્વ જગત અને ત્રણે કાલને જોનાર જ વદી શકે કે, સર્વ જગતમાં અને ત્રણે કાલમાં સર્વજ્ઞ નથી. જે એ જોનાર

સંપૂર્ણ જગત અને ત્રણે કાલનો જ્ઞાતા છે, તો પછી તે જ સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થયો. પછી તે માટે વિશેષ મહેનત નથી કરવી રહેતી. જો તે જગતત્રયના ભાવને જાણી શકતો નથી, તો પછી તેને 'સર્વજ્ઞ નથી,' એમ ખોલવાનો પણ અધિકાર નથી. વળી વકતૃત્વ આદિ હેતુઓથી અને રથ્યા-પુરુષ આદિ દૃષ્ટાંતોથી કેટલાકાએ સર્વજ્ઞાના નિષેધનાં અનુમાનો કલ્પ્યાં છે, પરંતુ તે હેતુઓ અનેકાન્તિક, વ્યભિચારી, વિરુદ્ધ, અસિદ્ધ અને બાધિત હોવાથી હેતુભાસો—ખોટા હેતુઓ છે. મતલબ કે સર્વજ્ઞનું ખંડન કરી શકે એવો અવ્યભિચારી-અચૂક હેતુ જ નથી મળતો, એટલે અનુમાનથી તેનું ખંડન થવું અસંભવ છે. ઉપમાન પણ અસર્વજ્ઞને સિદ્ધ કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે સદશતાના બલથી પ્રવર્તે છે, અને સર્વજ્ઞતાના અભાવને સિદ્ધ કરનાર એવું કોઈ પણ સાદૃશ્ય બલ નથી, કે જેથી સર્વજ્ઞનું ખંડન કરી શકાય. અર્થાપત્તિ નામનું પ્રમાણ પણ તે કાર્ય કરી શકતું નથી. અર્થાપત્તિ પ્રમાણ નીચે મુજબ છે:—

“ પીનો દેવદત્તો દિવા ન મુંક્તે ” અર્થાત્ પુષ્ટ એવો દેવદત્ત દિવસે નથી ખાતો, એમ કહેવામાં ત્યાં દેવદત્તનું પુષ્ટ એવું વિશેષણ તે રાત્રે ખાય છે, એમ સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તે દિવસે તો ખાતો જ નથી અને છતાં પુષ્ટ છે, એથી તેનું રાત્રિભોજન સિદ્ધ થાય છે. જો રાત્રે પણ ન ખાતો હોય તો તે પુષ્ટ ન હોઈ શકે, એટલે પુષ્ટત્વ રાત્રિએ ખાધા સિવાય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. આનું નામ અર્થાપત્તિ છે, કેમકે પુષ્ટત્વના અર્થથી રાત્રે ખાવાની આપત્તિ આવે છે, માટે એ અર્થાપત્તિ કહેવાય છે. અહીં પુષ્ટત્વની પ્રત્યક્ષતાથી રાત્રિભોજન સિદ્ધ કરી શકાય છે, તેમ સર્વજ્ઞમાં પ્રત્યક્ષ પૂર્વક સિદ્ધ થનાર અર્થાપત્તિ પ્રમાણ સર્વજ્ઞનો નિષેધ કેવી રીતે કરી શકે તે પણ ખાસ વિચારવા જેવી ખીના છે. આગમ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞનો નિષેધ પણ થઈ શકતો નથી, કારણ કે સર્વજ્ઞને સિદ્ધ કરનાર આગમ પ્રમાણ મોહુદ છે. વળી 'પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન, આગમ અને અર્થાપત્તિ એ પાંચે પ્રમાણોનો સર્વજ્ઞની સિદ્ધિમાં અભાવ છે—અર્થાત્ એક પણ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થઈ શકતો નથી, એટલે પ્રમાણ પંચકના અભાવરૂપ અભાવ પ્રમાણ સર્વજ્ઞના અભાવને સિદ્ધ કરે છે,' એમ પણ નહીં કહી શકાય, કારણ કે સર્વ ઠેકાણે અને સર્વ કાલમાં સર્વજ્ઞને ગ્રહણ કરનાર પ્રમાણ નથી એમ સાધારણ ભુદ્ધિવાળો કહી શકે જ નહીં, કેમકે તેવા પુરુષને સર્વ દેશ અને કાળનું વિજ્ઞાન હોય એમ કયો સજ્જન માની શકે? વળી તેવા પુરુષમાં સર્વ દેશ અને સર્વ કાળનું વિજ્ઞાન માનવામાં આવે તો તો તે પુરુષ જ સર્વજ્ઞ સિદ્ધ થશે કે જેને નિખિલ દેશ અને નિખિલ કાળનું જ્ઞાન છે, એ આપણે પહેલાં જ જોઈ ગયા. એટલે સર્વજ્ઞનો નિષેધ કોઈ રીતે શક્ય નથી થતો.

(અપૂર્ણ)

: સૂચના :

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીમદ્ વિજય-લાવણ્યસૂરિજીનો “ સમીક્ષામ્રમાવિષ્કરણ ”નો ચાલુ લેખ આ અંકમાં આપી શકાયો નથી.

મંખલિપુત્ર ગોશાલ

લેખક—
મુનિરાજ શ્રી વિદ્યાવિજયજી

(ગતાંકથી ચાલુ)

મહાવીરસ્વામી સાથે મતભેદ :

શરદ્ઋતુનો સમય હતો. વૃષ્ટિ બંધ હતી. ભગવાન મહાવીર પોતાના શિષ્ય ગોશાળાની સાથે સિદ્ધાર્થ નગરથી કૂર્મગ્રામ તરફ વિહાર કરી રહ્યા હતા. રસ્તામાં એક તલનો છોડ, કે જે પત્ર-પુષ્પોથી ખીલેલો હતો, નજરે પડ્યો. ગોશાળાએ મહાવીરસ્વામીને પૂછ્યું; “ભગવાન, આ છોડનાં સાત પુષ્પોના જીવ મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે?” ભગવાને કહ્યું: “ગોશાળ, એ સાતે પુષ્પોના જીવ મરીને આ જ છોડની શીંગમાં સાત તલના રૂપમાં ઉત્પન્ન થશે.”

ગોશાળાએ વિચાર્યું: ‘જુઓ, ભગવાનનું વચન મિથ્યા કરું છું કે નહિ?’ એમ વિચારી ધીરે ધીરે ભગવાનની પાસેથી તે સરક્યો અને તે છોડની પાસે જઈને, તે છોડને માટીની સાથે મૂળથી ઉખાડી એક સ્થાનમાં મૂકી દીધો. બનવા-કાળ હતો કે, તે વખતે આકાશમાં વાદળો ચઢી આવ્યાં, વીજળી ચમકવા લાગી અને વરસાદ થયો. તત્કાળ વરસાદ પડવાના કારણે પેલો છોડ સૂકાયો નહિ, બદલે તે સ્થિર થઈ ગયો. અને એ મૂળ માટી સાથે મળ્યું તથા તે છોડ ફલિત થયો. તે ફૂલના સાતે જીવ તેની એક શીંગમાં સાત તલરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

તલના છોડની પરીક્ષા અને પરિવર્તવાદની પ્રરૂપણા :

કોઈ વખતે ભગવાન મહાવીરસ્વામી, ગોશાળાની સાથે કૂર્મગ્રામથી સિદ્ધાર્થ નગર તરફ પધારી રહ્યા હતા. રસ્તામાં તલના છોડની વાત નીકળી. ભગવાન મહાવીરે કહ્યું: ‘તે સાત ફૂલના જીવો જરૂર તેની શીંગમાં ઉત્પન્ન થયા છે. ગોશાળો તે છોડની પાસે ગયો, અને તેની શીંગને ખોલીને જોવા લાગ્યો, તો તેમાંથી બરાબર સાત તલના દાણા નીકળ્યા. ગોશાળાએ તેની ઉપરથી પોતાના મનમાં એ નિશ્ચય કર્યો કે ‘પ્રત્યેક જીવ મરીને તે જ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે!’ મંખલિ ગોશાળનો આ પ્રમાણેના સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર તે તેનો પરિવર્તવાદ છે.

તેજેલેશ્યાની પ્રાપ્તિ :

મંખલિપુત્ર ગોશાળે વૈશ્યાયન નામના એક બાલતપસ્વીનું અપમાન કર્યું હતું. વૈશ્યાયન મુનિએ પહેલાં તો અપમાન સહન કર્યું, પરંતુ બ્યારે ગોશાળાએ તેનું બહુ અપમાન કર્યું, ત્યારે તે તપસ્વીએ ગોશાળા ઉપર તેજેલેશ્યા નામની શક્તિ છોડી. ભગવાન મહાવીરને ગોશાળા ઉપર અનુકંપા આવી. તેમણે તેજેલેશ્યાના પ્રતિકારરૂપે શીતલેશ્યા ફેંકી. પરિણામે ગોશાળો બચ્યો. તે પછી ગોશાળાએ ભગવાનને પ્રાર્થના

કરીને તેજોલેશ્યાની વિધિ શીખી લીધી, અને તેજોલેશ્યાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. આ તેજોલેશ્યા જ મહીના સુધી વિધિપૂર્વક ઘોર તપસ્યા કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ :

ગોશાળો હવે તો ભગવાન મહાવીરસ્વામીનો વિરોધી થઈ ચૂક્યો હતો. તેણે પરિવર્તવાદ, નિયતિવાદ કે આજીવિકમત^૪ નો પ્રચાર કરવો શરૂ કર્યો હતો.

૪. ભગવાન મહાવીરથી વિરૂદ્ધ થઈને ગોશાળોએ જે મતનો પ્રચાર કર્યો હતો, તેનો 'નિયતિવાદ', 'પરિવર્તવાદ' અથવા 'આજીવિકમત' ના નામથી ઉલ્લેખ આવે છે. તેમાં પણ ખાસ કરીને 'આજીવિકમત' ના નામથી તે વધારે પ્રસિદ્ધ છે. ગોશાળોના આ 'આજીવિકમત' સંબંધી ઐદ્ધ ગ્રંથોમાં ઘણા ઉલ્લેખ મળે છે. ઐદ્ધ અને જૈનગ્રંથોના આધારે જ ડૉ. એ. એફ. હોઅર્ડ, ડૉ. બી. એમ. અરુઆ, આદિ કેટલાક વિદ્વાનોએ સ્વતંત્ર લેખો લખ્યા છે. તે સિવાય કેટલાક વિદ્વાનોએ પ્રસંગ પ્રસંગ ઉપર તે વિષયમાં સંક્ષિપ્ત નોટો પણ લખ્યા છે. એ યદા ઉલ્લેખોથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે 'મંખલિ ગોશાળ' 'આજીવિક સંપ્રદાય'નો નેતા હતો.

મંખલિગોશાળના 'આજીવિકમત'નો સામાન્ય પરિચય આ પ્રમાણે કરાવી શકાય.

“પ્રાણિયોના કલેશના માટે કંઈ પણ હેતુ-પ્રત્યય નથી. વિના હેતુ-વિના પ્રત્યયે જ પ્રાણી કલેશ પામે છે. પ્રાણિયોના શુદ્ધિનો કોઈ હેતુ-પ્રત્યય-નથી; વિના હેતુ-પ્રત્યયે જ પ્રાણી વિશુદ્ધ અને છે. ન આત્મકાર છે, ને પરકાર છે; ન પુરુષાર્થ છે, ન અળ છે; ન વીર્ય છે. તમામ સત્ત્વ-પ્રાણ-ભૂત-જીવ સ્વવશ છે, અળ-વીર્ય રહિત છે. નિયતિથી નિર્મિત અવસ્થામાં પરિણત થઈને જ અભિજ્ઞતિઓમાં સુખ-દુઃખ અનુભવ કરે છે. ચૌદસો હજાર (ચૌદલાખ) મુખ્ય યોનિયો છે. ખીજ આઠ સો અને ખીજ છસો છે. પાંચસો કર્મ છે. ખીજ પાંચ કર્મ, ત્રણ કર્મ, એક કર્મ અને અધુન કર્મ એમ કર્મો છે. આસઠ પરિષદ્, આસઠ અન્તર્કલ્પ, જ અભિજ્ઞતિયો, આઠ પુરુષભૂમિ, ઓગણપચાસ સો આજીવિક, ઓગણપચાસ સો પરિવ્રાજક, ઓગણપચાસ સો નાગાવાસ, વીસ સો ઇન્દ્રિય, ત્રીસ સો નર્ક, છત્રીસ રજોધાતુ, સાત સંસી ગર્ભ, સાત અસંસી ગર્ભ, નિગંઠી ગર્ભ, સાત દેવ, સાત મનુષ્ય, સાત પિશાચ, સાત શર, સાત ગાંઠ, સાત પ્રવાત સાત સો પ્રપાત, સાત સ્વપ્ન, સાત સો સ્વપ્ન. આળ, પંડિત સૌ ચોરાશી હજાર મહાકલ્પમાં આવાગમન કરીને દુઃખનો અંત કરશે.”

જુઓ, જુદ્ધચર્યા. પૃ. ૪૬૨.

જૈનસૂત્ર 'ઉવાસગદસાઓ' માં ગોશાળોનો સિદ્ધાન્ત આમ બતાવ્યો છે :

“ગોસાલસ મંખલિપુત્તસ ધમ્મવર્ણત્તી : નત્થિ ઉદ્ધુણે વા-કમ્મંદ વા-બલ્લે વા-વીરિણ્દ વા-પુરિસકારપરક્કમેદ વા । નિયયા સવ્વમાવા ।

અર્થાત-મંખલિપુત્ર ગોશાળકની ધર્મ પ્રગ્નિ: ઉત્થાન નહિ, કર્મ નહિ, અળ નહિ, વીર્ય નહિ, પુરુષાર્થ નહિ, પરાક્રમ નહિ. સમસ્ત પદાર્થો નિયત જ છે.

જુઓ, જુદ્ધ કુંડકોલીય અધ્યયન,

સંયોગવશ તેને છ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ. તે છ દિશાયર શિષ્યો આ હતા: ૧ શાન, ૨ કલિંદ, ૩ કર્ણિકાર, ૪ અચિદ્ર, ૫ અન્નિવેશયાયન અને ૬ ગોમાયુ પુત્ર અર્જુન. (ચૂર્ણિકારનું કથન છે કે આ છ દિશાયરો ભગવાન મહાવીરસ્વામીના જ શિષ્યો હતા, કે જેઓ પતિત થઇ ગયા હતા. અને તેઓ પાર્શ્વનાથની પરંપરાના હતા) ગોશાળાને આ છ શિષ્યોની પ્રાપ્તિ થવાથી પોતાના મતનો પ્રચાર કરવામાં વિશેષ અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઇ હતી. તેણે ન કેવળ પોતાના વિચારોનો-મતનો પ્રચાર જ કર્યો, બલકિ પોતાને 'જિન' તરીકે પણ ઓળખાવતો રહ્યો, એક સમયમાં બે જિન-તીર્થંકરો ન હોઇ શકે, પરંતુ ગોશાળો પોતાને 'જિન' તરીકે ઓળખાવતો હોવાથી લોકોમાં સંદિગ્ધતા ઉત્પન્ન થઇ ગઇ.

સૂયગડાંગસૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનના બીજા ઉદ્દેશાની બીજી ત્રીજી ગાથામાં કોઈનું નામ નહિ આપતાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે:

“કેટલાકો એમ કહે છે કે જીવોને જે સુખ દુઃખ થાય છે, તે સ્વયંકૃત નથી અને અન્યકૃત પણ નથી, પરંતુ તે બધું સિદ્ધ જ છે-સ્વાભાવિક જ છે.”

આ મત બીજા કોઈનો નહિ, પરંતુ ગોશાળાનો જ સમજવો જોઈએ.

બૌદ્ધોના ‘મન્નિજમનિકાય’ અંતર્ગત ‘તિવિજ્જવચ્છગોત્ત-સુત્તન્ટ’ માં ગૌતમશુદ્ધે આ મતની નિરર્થકતા બતાવતાં આને શૂન્ય જ પ્રતિપાદિત કરેલ છે.

જુઓ, મન્નિજમનિકાય-અનુવાદ, પૃ. ૨૮૦.

શ્રીયુત વેણીમાધવ વૃયા એમ. એ., ડી. લિટ્. નામના વિદ્વાન પોતાના ‘બૌદ્ધગ્રંથકોશ’ નામક ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમાં લખે છે:—

“ઠીક, એઈ સમયે અજ્ઞદેશેર રાજા કૃષિક વા અજાનશત્રુ, લિચ્છવિરાજગણેર સહિત યુદ્ધે પ્રવૃત્ત હન । ગોશાલેર શેષ જીવન એવં એઈ યુદ્ધેર ઘટનાવલી અવલમ્બન કરિયા ગોશાલેર ધાજીવિક શિષ્યગણ અષ્ટમચરમવાદ નામે એક નવ ધર્મમત ઉદ્ભાવન કરન । ૧ ચરમપાન, ૨ ચરમચાર (ગાન), ૩ ચરમનૃત્ય, ૪ ચરમ અજ્જલિકર્મ, ૫ ચરમ પુષ્કર-સમ્વર્ત્ત મહામેષ, ૬ ચરમ શ્રેયનાગંગધહસ્તી, ૭ ચરમ મહાશીલકાન્તક ઓ ૮ ચરમતીર્થંકર-એઈ આટલિ આજીવિક ચરમવાદેર અષ્ટ અંગ ।”

જુઓ, પૃ. ૪૮.

ભગવતીસૂત્રમાં પણ લગભગ તેવી જ રીતનો, (જેવો શુદ્ધચર્યાનો પાઠ ઉપર આપવામાં આવ્યો છે) ગોશાળાના સિદ્ધાન્તનો ઉલ્લેખ મળે છે. ‘અષ્ટમચરમવાદ’ નાં નામો ‘ભગવતીસૂત્ર’ માં પણ આપ્યાં છે. તે આ પ્રકારે છે;

૧ ચરમવાદ, ૨ ચરમગાન, ૩ ચરમનાટ્ય, ૪ ચરમઅંજલિકર્મ, ૫ ચરમપુષ્કલ સંવર્ત્તમહામેષ, ૬ ચરમસેચનકગંધહસ્તિ, ૭ ચરમમહાશિલાકંટક સંગ્રામ, ૮ ચરમ તીર્થંકર. (આ ચરમ તીર્થંકર તરીકે ગોશાળાએ પોતાને જાહેર કર્યો હતો.)

આ ‘ચરમવાદ’ તેણે તે વખતે પ્રકાશિત કર્યો હતો, કે જ્યારે તે સૌથી પરાસ્ત થઈને હાલાહલા કુંભારણુને ત્યાં આત્મદાને ચૂસતો, મદ્યપાન કરતો તથા

ભગવાન મહાવીરનું સત્ય-પ્રકાશન :

લોકોની શંકા દૂર કરવાને માટે, કોઈ વખતે **આવસ્થિત** નગરીમાં એક મોટી સભા સમક્ષ ભગવાન મહાવીરે ગોશાળાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યું. તેથી ધરે ધરે એ વાત પ્રચલિત થઈ કે ગોશાળો ‘જિન’ નથી, પરંતુ મોટી રીતે ‘જિન’ તરીકે પોતાની પ્રસિદ્ધિ કરી રહ્યો છે. લોકોની આ વાતો સાંભળીને ગોશાળો વધારે ગુસ્સે થયો, અને ભગવાન મહાવીરનો કટ્ટર વિરોધી બન્યો.

હાલાહલા કુંભારણ :

ગોશાળાના આજીવિકમતમાં ‘**હાલાહલા**’ નામની એક કુંભારણ પ્રધાન સ્થાન રાખતી હતી. તે **આવસ્થિત** નગરીની રહેવાવાળી હતી, ધનાઢ્ય હતી, યુદ્ધિમતી હતી અને સૌંદર્યવાળી હતી. તેણીએ આજીવિકમતનો સ્વીકાર કર્યો હતો—તે સિદ્ધાન્તમાં તે પૂરું આસ્તિક્ય રાખતી હતી. ગોશાળો, ઘણે ભાગે આવસ્થિતમાં બ્યારે આવતો ત્યારે, આ જ કુંભારણના સ્થાનમાં મુકામ કરતો હતો. જે છ દ્વિશાયર-શિષ્યોની પ્રાપ્તિ ગોશાળાને થઈ હતી, તેઓ અહીં જ—આ કુંભારણને ત્યાં ગોશાળાને આવી મળ્યા હતા.

(અપૂર્ણ)

કુંભારણ ઉપર અંબલિ દેતો રહેતો હતો. પોતાની આ સાવધ પ્રવૃત્તિને ઠાંકવાને માટે આ ‘**ચીરમવાદ**’ તથા તે સિવાય ચાર પ્રકારનાં પાતક અને ચાર પ્રકારનાં અપાતક પણ બતાવ્યાં હતાં.

ગોશાળાના આ ‘આજીવિક’ મત સંબંધી તેા ઘણાય વિદ્વાનોએ લખ્યું છે, અને તેમાંના થોડાક અભિપ્રાયો ઉપર બતાવામાં આવ્યા છે, પરંતુ સૌથી અધિક પરામર્શ પૂર્વક લખવાવાળાઓમાં મુખ્ય ડૉ. હોઅર્લ છે. તેમનો લેખ અતિ મહત્વપૂર્ણ છે. તેમણે કેટલાક અભિપ્રાયો આપ્યા પછી લખ્યું છે :

“એ વાત સ્પષ્ટ છે કે સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિથી તે એક પ્રકારનો નક્કર નિયતિવાદ હતો, કે જે મનુષ્યની સ્વતંત્ર ઇચ્છાશક્તિમાં, શુભાશુભ કર્મમાં, તેના ઉત્તરદાયિત્વમાં ‘નકાર’ ભણતો હતો. વળી એ પણ એટલું જ સ્પષ્ટ છે કે જે આ સિદ્ધાન્ત આચારમાં ઉતારવામાં આવે, તે તે ઘણો જ ઉપદ્રવકારક થઈ જાય. ઔદ્ધ અને જૈન—બંને સમ્મત છે કે ગોશાળાએ પોતાનો સિદ્ધાન્ત આચારમાં ઉતાર્યો હતો. પહેલાં લખવામાં આવ્યું છે તેમ, યુદ્ધ તેના ઉપર અપ્રહ્મચર્યનો આરોપ રાખ્યો હતો. મહાવીરનું કથન પણ એટલું જ વજનદાર છે. x x x ગોશાળાએ પોતાનો મુખ્ય મઠ એક સ્ત્રીના મકાનમાં રાખીને, પોતાના કૃત્યથી જ તેણે પોતા પર આરોપ ઉઠાવી લીધો હતો.”

જુઓ, જૈનસાહિત્યસંશોધક, ખં. ૩, અં. ૪, પૃ. ૩૪.

આવી રીતે ગોશાળાના ‘નિયતિવાદ’ અથવા આજીવિકમતના સંબંધમાં અનેક વિદ્વાનોએ લખ્યું છે. તે બધાઓનો અહીં ઉલ્લેખ કરવો અસંભવિત છે,

दिगम्बर शास्त्र कैसे बनें ?

लेखक—मुनिराज श्री दर्शनविजयजी.

प्रकरण ९—वाचकवर्य श्री उमास्वातिजी

(गतांक से कमशः)

श्री उमास्वातिजी के तत्त्वार्थ भाष्य के लिये सिर्फ दिगम्बर विद्वानों का मत है कि—वह श्री उमास्वातिजी महाराज की रचना नहीं है, किन्तु उनका यह मत आप्रह—बद्ध है। क्यों कि स्वयं “ भाष्य ” ही उमास्वातिजी के पक्ष में शहादतें देता है। वे इस प्रकार हैं :—

श्वेताम्बर दिगम्बर दोनों सम्प्रदाय तत्त्वार्थ सूत्र के उपर “ गन्धहस्ति-महाभाष्य ” की रचना मानते हैं। यहां भाष्य के पूर्व में लगाया हुआ “ महा ” शब्द उस महाभाष्य से प्राचीन “ लघु-भाष्य ” की रचना का स्पष्ट स्वीकार करता है। जो भाष्य था सो “ छोटा ” था, दुसरा बना सो “ महाभाष्य ” माना गया। दिगम्बर शास्त्रों के आधार से स्वामी समन्तभद्रजी ने महाभाष्य बनाया ऐसा विदित होता है और स्वामी समन्तभद्रजी के पूर्ववर्ती स्वयं उमास्वातिजी ने ही उस भाष्य को बनाया, इस प्रकार भी छोटे भाष्य की रचना स्वयं सिद्ध है। श्वेताम्बरीय व दिगम्बरीय महाभाष्य और टीकायें ये सभी इस स्वोपज्ञ (लघु) भाष्य की ही संतान-परंपरा हैं।

वा० उमास्वातिजी ने प्रारंभ में ३१ कारिकाएं लिखी हैं जो तत्त्वार्थ का मूल और भाष्य का ठीक समन्वय करती हैं। जैसे कि—

तत्त्वार्थाधिगमाख्यं बह्वर्थं संग्रहं लघुग्रन्थम् ॥

वक्ष्यामि शिष्यहितमिम—महद्वचनैकदेशस्य ॥ २२ ॥

महतोऽपि महाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य ।

कः शक्तः प्रत्यासं जिनवचनमहोदधेः कर्तुम् ॥ २३ ॥

अर्थ—मैं तीर्थंकर देव के वचन के एक विभाग के संग्रहरूप यह “तत्त्वार्थाधिगम” नामक बहु अर्थवाला किन्तु लघु ग्रन्थ शिष्यहित के लिये बनाता हूँ ॥२२॥ बड़े से भी

बड़े, कठिन ग्रन्थों व भाष्यों से पारपाने योग्य (ज्ञेय) ऐसे जिनवचनसमुद्र का प्रत्यास करने में कोन समर्थ है ? ॥२३॥ इस तरह यहां वाचकजी जिनेन्द्र के वचन की महत्ता और अपनी लघुता व्यक्त करते हैं । ये गाथार्य मूल के कर्ता और भाष्य के कर्ता एक ही होने की मान्यता को पुष्ट करती हैं । यदि ये गाथार्य मूलकार की होती और भाष्य—रचयिता दूसरे होते तो इनका भी भाष्य बनाते, इतना ही नहीं वरन भाष्यकार अपना दूसरा मंगलाचरण भी अवश्य करते । यदि ये गाथार्य मूलकर्ता से भिन्न दूसरे भाष्यकार की होती तो वे इनमें अपनी लघुता को न बताकर मूलग्रंथकार की तारिफ करते । किन्तु यहां तो वा० उमास्वातिजी ने ग्रंथ कर्ता की हैसियत से “ वक्ष्यामि ” शब्द का स्पष्ट प्रयोग किया है, और अंत—प्रशस्ति—में भी “ दृब्धं ” शब्द से अपने ग्रंथकतृत्व को साफ बताया है । इससे अविसंवाद माना जाता है कि—वा० उमास्वातिजी ने ही सूत्र और भाष्य बनाये हैं ।

वाचकजी भाष्य में, पश्चाद्वर्ति मूल सूत्रों का उल्लेख करते समय प्रतिस्थान “ वक्ष्यामः ” शब्द का प्रयोग करते हैं । ये प्रयोग भी एक कर्तृत्व के द्योतक हैं ।

दिगम्बर आ० पूज्यपादकृत सबसे प्राचीन “ सर्वार्थसिद्धि ” टीका करीब करीब तत्त्वार्थ—भाष्य के ही प्रतिध्वनिरूप है । जिसमें निर्ग्रन्थ आदि शब्द का विवेचन भी भाष्य के अनुरूप ही है ।

सारांश—वाचकजी ने तत्त्वार्थाधिगम सूत्र रचा, और जांबों के हित—निमित्त उसको भाष्य भी बनाया ।

आपका तत्त्वार्थ सूत्र उपलब्ध जिन—आगमों को ही अनुसरता है । अतः उसमें प्रतिपादित देवलोक १२ (अ० ४, सू० ३), काल के अणुका अभाव (अ० ५, सूत्र १, २, १३, १४, १५, २२), तीर्थकर को वेदनीयकर्मजन्य भूख, प्यास आदि ११ परीषहों का होना (अ० ९, सूत्र ११, १६), उपकरणवाले ही नहीं वरन उपकरण—बकुश भी जैन निर्ग्रन्थ (जैन मुनि) हैं (अ० ९, सू० ४६), ममता (मेरापन) ही परिग्रह है (अ० ७ सू० १२), वगैरह पाठ उपलब्ध जिनागमों से सर्वथा सम्मत है, न कि दिगम्बरमान्य शास्त्र से ।

—(प्रो० हीरालाल र. कापडिया कृत — तत्त्वार्थपूत्र, प्रस्तावना) ।

उपलब्ध जिनागम और तत्त्वार्थ में श्रावक के बारह व्रत के नाम एक से हैं।^{५५} तत्त्वार्थसूत्र के श्रावक के व्रत के विवेचन में ८मूल गुण और प्रतिमा के विधान नहीं हैं, यही प्रवृत्ति आज भी श्वेताम्बरी श्रावकों के व्रतग्रहण में दृश्यमान है।^{५६}

ये सभी प्रमाण श्वेताम्बर आचार्य वा० उमास्वाति की जीवनी पर काफी प्रकाश डालते हैं।

अब वा० उमास्वाति का स्थान दिगम्बर सम्प्रदाय में क्या है उसे देखिये:—

दिगम्बर समाज आपके तत्त्वार्थसूत्र को सादर स्वीकार करता है। और इस तत्त्वार्थसूत्र के अतिरिक्त आपके किसी ग्रन्थ को नहीं मानता।

दिगम्बर शास्त्रों में वाचकजी के गच्छ, गण, शाखा, संघ, गुरु, माता, पिता, जन्मभूमि, विहारभूमि या भिन्न भिन्न ग्रन्थों की रचना इत्यादि किसी बात का इशारा भी नहीं मिलता।

दिगम्बर शास्त्रों में आपके संबन्ध में केवल निम्न प्रकार उल्लेख प्राप्य है:—

आपका नाम उमास्वामीजी है। आपका दूसरा नाम “गृद्धपिच्छ” है। आप केवल—देशीय याने पूर्ववित् थे। तथा—

अभूदुमास्वातिमुनीश्वरोऽसा—वाचार्यशब्दोत्तरगृद्धपृच्छः।

तदन्वये तत्सदृशोऽस्ति नान्यस्तात्कालिकाऽशेषपदार्थवेदी ॥ ४-५ ॥

—प्रो० हीरालालजी जैन M. A. L. L. B. सम्पादित जै० शि० सं० भा० १, शक शताब्दी ११ में खुदे हुए शिला० नं० ४०, ४२, ४३, ४७, ५०।

५५. इस विषय की चर्चा स्वामी समंतभद्र के प्रकरण में की जायगी।

५६. दिगम्बर शास्त्रों में ८ मूलगुण की कल्पना की गई है। मगर वे कल्पना—प्रधान होने से उनके लिए दि० आचार्यों में बड़ा मतभेद है। देखिये—

(१) स्वामी समन्तभद्र ५ अणुव्रत के स्वीकार और ६ मद्य, ७ मांस व ८ शहद के त्याग को मूल गुण मानते हैं।

(२) आ० जिनसेन शहद के स्थान पर “जूषा” को बताते हैं।

(३) आ० सोमदेव, आ० देवसेन व कवि राजमल्ल ने ५ उदुंबर फल, ६ सुरा, ७ मांस, व ८ शहद के त्याग को मूल गुण माने हैं।

(४) आ० शिवकोटि जूर को छोड़ कर, उपर के सभी को मूल गुण कहते हैं।

(५) आ० अमृतगति रात्रिभोजन सहित आ० सोमदेव मान्य सभी मूल गुणों को मूल गुण मानते हैं।

(६) पं० अशाधरजी का मत है कि—मतांतर से मांस—सुरा—शहद—रात्रिभोजन—पांच फल के त्याग, जिनेन्द्र को नमस्कार, जीवदया, और जल का छानना मूल गुण हैं।

श्रीमानुस्वातिरयं यतीशस्तत्त्वार्थसूत्रं प्रकटीचकार ॥ १५ ॥

तस्यैव शिष्योऽजनि गृद्धपिच्छ—द्वितीयसंज्ञस्य बलाकपिच्छः ॥ १६ ॥

—शिलालेख नं० १०५, शक सं० १३२० ।

अभूदुमास्वाति मुनिः पवित्रे वंशे तदीये सकलार्थवेदी ॥

सूत्रीकृतं येन जिनप्रणीतं शास्त्रार्थजातं मुनिपुङ्गवेन ॥ ११ ॥

स प्राणिसंरक्षणसावधानो बभार योगी किल गृद्धपक्षान् ॥

तदा प्रभृत्येव बुधा यमाहु—राचार्य्यशब्दोत्तरगृद्धपिच्छं ॥ १२ ॥

—शिलालेख नं० १०५, शक सं० १३५५ ।

इन सभी शिलालेख का यह मत है कि—आप दि० आ० कुन्दकुन्द के वंश के हैं, आपने तत्त्वार्थसूत्र बनाया, आप गीध के पीच्छ को धारण करते थे। संभव है कि आ० कुन्दकुन्द से समानता करने के लिये गृद्धपिच्छ को कल्पना की गई हो। आपके शिष्य का नाम बलाकपिच्छ है। यह नाम भी दिगम्बर कल्पित लिङ्ग के भेद का द्योतक है।

—उपर लिखित शिलालेखों से।

आपके प्रशिष्य का नाम है गुगनन्दी।—शिला नं० ४२, ४३, ४७, ५०।

पहले के प्रकरण में आ० कुन्दकुन्द का समय अनिश्चित बताया गया है। यदि उनके बाद में वाचकजी का होना माना जाय तो आपका समय भी उतना ही विसंवादी माना जायगा। ये दोनों आगे पिछे होनेवाले आचार्य्य हैं, किन्तु गुरु शिष्य नहीं हैं।

वर्षे सप्तशते चैव, सप्तत्या च विस्मृतौ ॥

उमास्वामिमुनिर्जातः, कुन्दकुन्दस्तथैव च ॥ १ ॥

सारांश—आ० कुन्दकुन्द और आ० उमास्वामी सं० ७७० में हुए।

इस श्लोक में ३ विसंवाद हैं। १. आपका नाम उमास्वामी बताया है; सामान्यतया दि० समाज की भी यहा मान्यता है, किन्तु उपर के शिलालेख उस मान्यता के विपक्ष में हैं। यथार्थ तो यह है कि—आपका नाम उमास्वातिजी है, आपके पिता का दूसरा नाम उमास्वामी जी हैं। २. आप और आ० कुन्दकुन्द समकालीन हैं, यह बात भी कल्पित है, क्योंकि उपर लिखित शिलालेखों से इन दोनों की स्पष्ट भिन्नता पाई जाती है। ३. आप सं० ७७० में हुए, दिगम्बर मान्यता के अनुसार

उस समय आगम का सर्वथा विनाश हो चुका था, पर जब कि आप केवल—देशीय (पूर्वदिक्) ज्ञानी माने जाते हैं तो आपका, उस समय पूर्ववेदी का अस्तित्व माननेवाली शाखा में ही होना सिद्ध होता है। श्वेताम्बर इतिहास साफ बताता है कि—वीरनि० सं० ९८० तक पूर्व के ज्ञानवाले मुनिवर विद्यमान थे। अतः आपको दिगम्बर नहीं किन्तु श्वेताम्बर आचार्य मानना युक्ति संगत है।

तत्त्वार्थसूत्र वेनमुन शास्त्र है। दिगम्बर समाज ने उसे “मोक्षशास्त्र” के नाम से अपनाया, और साथ साथ में वा० उमास्वातिजी महाराज को भी अपना मान लिया, मगर इतिहास के विशारद इस बातको नहीं स्वीकारते।

तत्त्वार्थसूत्र को श्वेताम्बरकृति मानने के अनेकों प्रमाण हैं, फिर भी दिगंबरी भाई उसे दिगम्बरी शास्त्र मानते हैं और एक जगह तो उसके कर्ता के स्थान में दूसरा ही नाम जोड़ दिया गया है। देखिए श्रवणबेलगोल शिलालेख नं० ३५ में सं० ९९९ की महिषेणसूरि की प्रशस्ति में “राद्रांत (तत्त्वार्थ) सूत्र के रचयिता आर्यदेव को माना है (“स्वामी समंतभद्र,” पृ० १९२)।

कोई एक दिगम्बर विद्वान ने यह सोच लिया कि—वा० उमास्वाति के सभी उपलब्ध ग्रन्थ श्वेताम्बर पक्ष के ही हैं, एक भी ग्रंथ दिगम्बर पक्ष का नहीं है, तो उनके नाम से नया ग्रन्थ क्यों न बना लिया जाय? और उस दिगंबर विद्वान ने विक्रम की १७वीं शताब्दी में “उमास्वाति—श्रावकाचार” ग्रंथ बनाकर वा० उमास्वातिजी के नाम पर चडा दिया। इस ग्रंथ का कुछ परिचय हम अगले विभाग में कराएंगे।

दि० चिद्वान् पं० जुगलकिशोरजी मुल्तारजी का संशोधक हृदय ऐसी उठावगिरी को न सह सका। फलतः उन्होंने ‘ग्रन्थपरीक्षा’ भा० १, पृ० २४ में आमतौर से इस बातका भ्रमस्फोट कर दिया कि—

“जहां तक मैंने इस (उमास्वाति श्रावकाचार) ग्रन्थ की परीक्षा की है, मुझे ऐसा निश्चय होता है, और इसमें कोई संदेह बाकी नहीं रहता, कि यह ग्रन्थ सूत्रकार भगवान् उमास्वाति महाराज का बनाया हुआ नहीं है। और न किसी दूसरे ही माननीय जैनाचार्य का बनाया हुआ है। ग्रन्थ के शब्दों और अर्थों पर से इस ग्रन्थ का बनानेवाला कोई मामुली, अदूरदर्शी और क्षुद्रहृदय व्यक्ति मादम होता है। और यह ग्रन्थ सोलहवीं शताब्दी के बाद १७ वीं शताब्दी के अन्त में या उससे भी कुछ काल बाद, उस वक्त

बनाया जाकर भगवान् उमास्वाति के नाम से प्रकट किया गया है, जब कि तेरहपंथ की स्थापना हो चुकी थी और उसका प्राबल्य बढ़ रहा था। यह ग्रन्थ क्यों बनाया गया है?—इसका सूक्ष्म विवेचन फिर किसी लेख द्वारा जरूरत होने पर प्रकट किया जायगा। परन्तु यहां पर इतना बतला देना जरूरी है कि इस ग्रन्थ में पूजन का एक खास अध्याय है और प्रायः उसी अध्याय की इस ग्रन्थ में प्रधानता मालूम होती है। शायद इसी लिए हलायुधजी ने अपनी भाषा टीका के अन्त में, इस श्रावकाचार को “पूजाप्रकरण नाम श्रावकाचार” लिखा है।

इस उल्लेख से निर्विवाद है कि—पूजाप्रकरणकार ने उमास्वातिजी के नाम से जगत को धोका दिया है। साथ में यह भी स्पष्ट हो जाता है कि उमास्वातिजी महाराज श्वेताम्बरीय आचार्य थे, दिगम्बर समाज ने तत्त्वार्थसूत्र के कारण आपको अपनाया है।”

स्थानकमार्गी समाज (श्वेताम्बरी) वा० उमास्वातिजी को श्वेताम्बर आचार्य ही मानता है। स्थानकमार्गी समाज के स्वामी देवचन्द्रजी (कच्छी), उ० आत्मारामजी पंजाबो वगैरह ने तत्त्वार्थ सूत्र का विवेचन किया है।^{५०}

सारांश यह है कि— वा० उमास्वातिजी श्वेतम्बर आचार्य हैं। (कमशः)

५७, उ० आत्मारामजी ने तत्त्वार्थसूत्र पर “आगमसमन्वय” बनाया है, जिसमें मूल सूत्र दिगम्बरीय हैं जब समन्वय पाठ श्वेताम्बर आगम के हैं। संभव है कि—दिगम्बर मान्य तत्त्वार्थ को श्वेताम्बर आगम से अवतारित होना बताने का यह प्रयास हो, किन्तु यह प्रयास सर्वतो-मुखी सफल नहीं है, क्योंकि जो सांप्रदायिक सूत्रभेद है वह तो ज्यों का त्यों स्पष्ट है। देखिये—एकसामयिका=सामयिक (२-२९), पोत=पोतज (२-२३), चरमउत्तमदेहा=चरमदेह-उत्तमपुरुषाः (२-५३), तिर्यक्योनि=तिर्यक्योनिज (२-३९)। इसके अलावा अ० ३ के सूत्र १० का “तन्मध्य” शब्द; अ० ४ के सू० २, ३, १८, ३१; अ० २ का सूत्र ४३; अ० ७ के सू० ४ से ८ के समन्वय में भी अर्थपाठ और मान्यता का भेद है।

प्राहक भाईओने अगत्यनी सूचना

जे प्राहक भाईनुं लवाजम ज्यारे पूरुं थाय छे त्यारे तेमने ते संबंधि वखतसर सूचना करवामां आवे छे. अने तेमां वी. पी. नी सूचना पण स्पष्ट करवामां आवे छे. छतां तेओ तरफथी सूचना नथी मलती अने वी. पी. पाछुं करवामां आवतां नकामुं टपाल खर्च भोगववुं पडे छे।

प्राहक भाईओ आ तरफ अवश्य ध्यान आपे अने नकामुं टपाल खर्च अटकाववानी कृपा करे।

આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન

લેખક:—ગ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.

સાહિત્યની ઉત્પત્તિની કે વ્યાખ્યાની ચર્ચા કરવા માટે આ લેખમાં સ્થાન નથી. અહીં તો સાહિત્યના મૂળ અને વિવરણ એમ જે બે મુખ્ય વિભાગો પડે છે તેમાંના બીજા વિભાગને ઉદ્દેશીને થોડોક ઊઠાપોઠ કરવા વિચાર છે. તેમાં પણ વળી જે વિવિધ કામ, પ્રજા કે સંપ્રદાયને આશ્રીને વિચાર કરવામાં આવે તો એનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ બની જાય અને વિશેષમાં તેમ કરવા માટે પૂરતાં સાધન વગેરે પણ જોઈએ. એથી અહીં તો મુખ્યતઃ જૈન અને તે પણ શ્વેતાંબર વિવરણાત્મક સાહિત્યને જ લક્ષ્યને આ લેખ લખાય છે.

જૈનેાને એ યાદ કરાવવું પડે તેમ નથી કે અરિહંતો અર્થ કરે છે અને ગણધરો તેને સૂત્રરૂપે ગુણે છે^૧, એટલે ગ્રંથ રચવાનું કાર્ય ગણધરોને હાથે થાય છે. દરેક ગણધર તીર્થંકરની પાસેથી ત્રિપદી^૨ સાંભળીને બાર અંગો રચે છે. બાર અંગના સમૂહરૂપ દ્વાદશાંગીની રચના થયા બાદ તીર્થંકરના બીજા પણ શિષ્યો પ્રકીર્ણક રચે છે. આ બધા ગ્રંથો શિષ્યોને બરાબર સમજાય તે માટે તેનું વિવરણ આવશ્યક છે. ખુદ ગણધરો દ્વાદશાંગીને લગતું વિવરણ રચે છે કે કેમ અને જે રચતા હોય તો તે કઈ જાતનું હોય છે એ વિષે નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર આપવાનું આપણી પાસે અત્યારે સાધન જણાતું નથી. આપણી પાસે તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ રચેલી નિજ્જ્યુત્તિ^૩ (નિર્ચુકિત)

૧. કહ્યું પણ છે કે:—‘અત્યં ભાસદ્ અરિહા સુત્તં ગંથંતિ ગણહરા નિરૂણં’

આવશ્યક નિર્ચુકિત. (ગા. ૬૬ ?). ‘સ્નાતસ્થા’ સ્તુતિના ત્રીજા પદના પ્રથમ ચરણમાં પણ એવો જ ભાવ છે. શ્રીકન્ઠકન્ઠાચાર્યકૃત સુતપાહુડની પહેલી ગાથામાં પણ આ જ હકીકત નજરે પડે છે.

“અરહંતભાસિયત્યં ગણહરદેવેહિં ગંથિયં સમ્મં ।

સુત્તત્યમગાણત્યં સવળા સાર્હંતિ પરમત્યં ॥ ૧ ॥”

ભાવપાહુડના દર મા પદની પૂર્વાર્ધમાં પણ આ જ ભાવ જોવાય છે. આ રહ્યું એ પદ—

“તિત્યયરભાસિયત્યં ગણહરદેવેહિં ગંથિયં સમ્મં ।

ભાવહિ અણદિણ અતુલં વિસુદ્ધભાવેણ સુચળાણં ॥ ૧૨ ॥”

૨. ઉપજ્ઞેહ વા, વિગમેહ વા, ખુવેહ વા, આ ત્રણ તીર્થંકર ભાષિત વાક્યોને ત્રિપદી કહે છે.

૩. આ નામનો કતાંએ પોતે ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ઉપરાંત આ સંબંધમાં કોઇ પ્રાચીન વિવરણાત્મક સાહિત્ય નથી. એમણે દ્વાદશાંગીરૂપ આરે અંગો પર નિર્ધુક્તિ રચી હોય તો તે આજે ઉપલબ્ધ નથી. આ ઉપરાંતના ઉપાંગાદિ ખીજ આગમો ઉપર પણ એમણે નિર્ધુક્તિ રચી છે. એ બધામાંથી આજે નીચે મુજબની આગમોની નિર્ધુક્તિ મળી આવે છે:—

૧. આચાર (આચાર), ૨. સૂચગડ (સૂત્રકૃત), ૩. દસાસુચકબંધ (દશાસુતરકંધ)
૪. આવરસયસુત (આવરસયસૂત્ર), ૫. દસવેયાલિયસુત (દશવૈકાલિકસૂત્ર), ૬. ઉત્તરભયણસુત (ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર), ૭. કપ્પસુત (બૃહત્ કપ્પસૂત્ર) અને ૮. વવહારસુત (વ્યવહારસૂત્ર),

સૂરિયપણ્ણત્તિ (સૂર્યપ્રજ્ઞાપ્તિ) અને ઇસિભાસિય (ઋષિભાષિત) ઉપર એમણે રચેલી નિર્ધુક્તિઓ મળતી નથી. ઓહનિબ્બુત્તિ (ઓધનિર્ધુક્તિ), પિંડનિબ્બુત્તિ (પિંડનિર્ધુક્તિ) અને સંસક્તનિબ્બુત્તિ (સંસક્તનિર્ધુક્તિ) એ સ્વતંત્ર ગ્રંથો ગણાય છે.

આ બધી નિર્ધુક્તિઓ પ્રાકૃતભાષામાં પદ્ધમાં ‘આર્યા’ જંદમાં રચાયેલી છે. નિર્ધુક્તિ એટલે શું તે સંબંધમાં શ્રીજિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ, યાકિનીમહત્તરાસનુ શ્રીહરિભદ્રસૂરીશ્વર વગેરે મહર્ષિઓએ પ્રકાશ પાડ્યો છે.^૧

ભાષ્ય—નિર્ધુક્તિ પછીના વિવરણાત્મક સાહિત્ય તરીકે ભાષ્ય અને ચૂલ્હિને ઉદ્દેશ્ય થઈ શકે તેમ છે. ભાષ્ય પણ નિર્ધુક્તિની પેઠે પ્રાકૃતભાષામાં પદ્ધરૂપે આર્યાજંદમાં ગાથારૂપે રચાયેલું સાહિત્ય છે. એમાં નિર્ધુક્તિ કરતાં વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ નજરે પડે છે ખરું, પરંતુ એથી એમ કહી શકાય તેમ નથી કે દરેક ભાષ્ય એની પૂર્વેની નિર્ધુક્તિનું વિવરણ જ છે. નીચે મુજબનાં આગમોને લગતાં ભાષ્ય આજે પ્રાયઃ મળી શકે છે:—

૧. નિસીહસુત (નિશીથસૂત્ર), ૨. કપ્પસુત, ૩. વવહારસુત ૪. દસવેયાલિયસુત, ૫. પંચકપ્પ (પંચકલ્પ), ૬. આવરસયસુત ૭. ઓહનિબ્બુત્તિ: ૮. જયકપ્પ (જતકલ્પ) અને ૯. પકિબ્બસુત (પાક્ષિક સૂત્ર). આ આગમો ઉપરાંત ૧. કમ્મપપકિ (કમ્મપ્રકૃતિ), ૨. કમ્મત્થય (કમ્મસ્તવ), ૩. સડસીઈ (ષડશીતિ), ૪. સયગ (શતક) ૫. સાહસયગ (સાર્ધશતક) અને ૬. સત્તરિયા (સમ્પતિકા) ઉપર ભાષ્ય રચાયેલાં છે, પરંતુ તે અત્ર પ્રસ્તુત નથી.

ચૂલ્હિ—ચૂલ્હિરૂપ વિવરણાત્મક સાહિત્ય નિર્ધુક્તિ અને ભાષ્ય કરતાં ખાસ કરીને એ બાબતમાં જુદું પડે છે: એક તો એની ભાષા કેવળ પ્રાકૃત જ નથી, પરંતુ તેમાં સંસ્કૃત ભાષાનો પણ અંશ છે. કોઇ કોઇ વાર એક જ વાક્યમાં કેટલોક ભાગ પ્રાકૃતમાં

૧. આને લગતાં અવતરણો માટે જુઓ મારો લેખ “The Jaina commentaries” (ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિરનું ત્રૈમાસિક વ. ૧૬, અ. ૩-૪, પ. ૨૬૫-૨૯૬).

૨ આથી ભાષ્યને ‘ગાથા’ પણ કહેવામાં આવે છે. જુઓ નિશીથસૂત્રચૂલ્હિના વીસમા ઉદ્દેશકની શ્રી શીલભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રી શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત વ્યાખ્યાનો અંતિમ ભાગ. (“ભાંડારકર પ્રાચ્યવિદ્યા સંશોધન મંદિર” તરફથી છપાવેલું “જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર,” ક્રમાંક ૪૫૦, ભા. ૨, પ. ૨૪.)

તો કેટલોક ભાગ સંકૃતમાં રચાયેલો નજરે પડે છે. ખીજું ચૂર્ણ એ ગદ્યાત્મક કૃતિ છે. કયા કયા આગમ ઉપર ચૂર્ણ રચાઈ હશે એ જાણવું મુશ્કેલ છે. અત્યારે તો નીચે મુજબના આગમોની ચૂર્ણ ઉપલબ્ધ થાય છે :—

૧. આચાર ૨. સૂયગડ ૩. ભગવર્ષસુત (ભગવતીસૂત) ૪. મહાનિસીહ ૫. જંબુદ્વીવપણ્ણતિ (જંબુદ્વીપપ્રજ્ઞમિ) ૬. નિસીહસુત ૭. કોપસુત ૮. વવહારસુત ૯. દશાસુયક્રમ્બંધ ૧૦. પંચક્રમ્બ ૧૧. આવસ્સયસુત ૧૨. દસવેયાલિયસુત ૧૩. ઉત્તરજ્ઞયણ ૧૪. ઓહનિજ્ઞણ્ણતિ ૧૫. નંદીસુય (નંદીસૂત) ૧૬. અણ્ણઓગદાર (-અનુયોગદ્વાર) ૧૭. જ્ઞયક્રમ્બ અને ૧૮. પકિખયસુત; આ આગમો ઉપરાંત ૧. કંમ્બપયડિ ૨. સયગ ૩. સાહસયગ અને ૪. સત્તરિયા ઉપર ચૂર્ણ રચાયેલી છે.

સામાન્ય રીતે એમ મનાય છે કે ચૂર્ણ પછી ટીકાઓનો જન્મ થયો, પરંતુ આ બે પ્રકારના સાહિત્યની વચ્ચે થયેલો વિસેહચૂર્ણ (વિશેષચૂર્ણ)નો ઉદ્ભવ ભૂલી જવો ન જોઈએ. જેમ નિસીહસુત અને કોપસુત ઉપર લઘુ ભાષ્ય અને બૃહદ્ ભાષ્ય એમ બે ભાષ્યો મળે છે તેમ કેટલાક આગમો ઉપર ચૂર્ણ તેમજ ત્યારપછી રચાયેલી વિશેષ ચૂર્ણો પણ મળી આવે છે. જેમકે નિસીહ ઉપર ચૂર્ણ તેમજ વિશેષ ચૂર્ણ છે.

ભાષ્ય પ્રાચીન કે ચૂર્ણ ?— ભાષ્યો અને ચૂર્ણોમાં માટે ભાગે ભાષ્યો પ્રાચીન છે, છતાં કેટલીકવાર અમુક ભાષ્ય કરતાં ચૂર્ણો પ્રાચીન જણાય છે. દાખલા તરીકે કલ્પચૂર્ણો અને એની વિશેષચૂર્ણો કલ્પબૃહદ્ભાષ્ય કરતાં પ્રાચીન છે. વિસેસાવસ્સય (વિશેષાવસ્સય) નામના મહાભાષ્ય કરતાં આવસ્સયકસૂતની ચૂર્ણો વિશેષ પ્રાચીન છે. જે ભાષ્ય ઉપર જે ચૂર્ણો હોય તે ભાષ્ય તે ચૂર્ણો કરતાં પ્રાચીન છે એ વાત નિર્વિવાદ છે. બાકીનાં ભાષ્યો માટે યોગ્ય નિર્ણય કરવો ઘટે.

સંસ્કૃત ટીકાઓ— સંસ્કૃત ટીકાઓમાં સૌથી પ્રથમ આપણે આગમો ઉપર લખાયેલી ટીકાઓ તપાસીયું તો જણાશે કે એ બધામાં પણ્ણવણા (પ્રજ્ઞાપના), આવસ્સયસુત તેમજ દસવેયાલિય ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ જે ટીકા રચી છે એથી પ્રાચીન કોઈ સંસ્કૃત ટીકા આજે મળતી નથી, જે કે તે લખાઈ તો હશે એમ માનવાનું કારણ મળે છે. આજે જે સાહિત્ય ૧૧ અંગો તરીકે પ્રચલિત છે તેમાંનાં પહેલાં બે અંગો ઉપર શ્રી ગંધહસ્તિની ટીકા હોવાનું શ્રીશીલાંકસૂરિ સૂચવે છે, પરંતુ એ ટીકાઓ આજે મોજુદ નથી. આપણી પાસે તો એ ઉપર શીલાંકસૂરિએ રચેલી ટીકાઓ છે. પહેલાં બે અંગોને લગતી એનાથી પ્રાચીન કોઈ સંસ્કૃત ટીકા અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય તો તે જાણવા—જેવામાં નથી. પહેલાં બે અંગો સિવાયનાં બાકીનાં નવ અંગો ઉપર શ્રીઅભયદેવસૂરિકૃત ટીકા ઉપલબ્ધ થાય છે. એની પૂર્વેની કોઈ સંસ્કૃત ટીકા અત્યારે મળતી નથી.

ઉવવાર્ષયસૂત (ઓપપાતિકસૂત) ઉપર શ્રી અભયદેવસૂરિકૃત; રાયપસેણીયસુત, સૂરિયપણ્ણતિ (સૂર્યપ્રજ્ઞમિ), ચંદ્રપણ્ણતિ (ચંદ્રપ્રજ્ઞમિ), જ્ઞવાજ્ઞવાભિગમ અને વવહાર ઉપર શ્રીમલયગિરિસૂરિકૃત; પણ્ણવણા, આવસ્સય દસવેયાલિય અને નંદીસુત ઉપર શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત; જંબુદ્વીવપણ્ણતિ ઉપર શ્રીહરિવિજયસૂરિકૃત અને બ્રહ્મમુનિકૃત અને

નિર્યાવલિકા શ્રુતસ્કંધરૂપ પાંચ ઉપાંગો ઉપર શ્રી શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત ટીકાથી પ્રાચીન કાષ્ઠ સંસ્કૃત ટીકા મળી આવતી હોય એમ જણાતું નથી.

આગમો સિવાયના ગ્રંથોનો વિચાર કરીએ તો શ્રીકેમલસ્વાતિકૃત નત્તવાર્થધિગમસૂત્ર ઉપર એમણે પોતે રચેલું બાહ્ય તમામ જૈન સંસ્કૃત વિવરણોમાં પહેલું જણાય છે અને સ્વોપજ્ઞ બાહ્ય તરીકે તો સમગ્ર ભારતવર્ષીય વિવરણોમાં પણ એ પ્રથમ સ્થાન ભોગવતું હોય એમ લાગે છે.

ટીકા અને તેના પર્યાયો — સંસ્કૃતમાં સ્પષ્ટીકરણરૂપે લખાયેલું સાહિત્ય સામાન્ય રીતે ટીકાના નામથી ઓળખાય છે. બાકી એનાં પર્યાયવાચક ખીન્ન નામો છે. જેમકે ૧. અક્ષરાર્થ, ૨. અર્થલવ ૩. અવચૂરિ, ૪. અવચૂર્ણિ, ૫. છાયા, ૬. ટિપ્પણુક, ૭. પર્યાય, ૮. પંજિકા, ૯. ક્લિકિકા, ૧૦. બાલાવબોધ, ૧૧. વાર્તિક, ૧૨. વિવરણ, ૧૩. વિવૃત્તિ કે વિવૃત્તિ, ૧૪. વૃત્તિ અને ૧૫. વ્યાખ્યા.

બાલાવબોધ^૨ અને વાર્તિક ગુજરાતીમાં પણ રચાયેલાં જોવાય છે. આ ઉપરાંત જેમ ગુજરાતીમાં લખાયેલા વિવરણને ટપ્પો (સંસ્કૃત 'સ્તમ્બુકાર્ય') કહેવામાં આવે છે તેમ હિંદીમાં લખાયેલા વિવરણને 'વચ્ચનિકા' કહેવામાં આવે છે.^૩ આ બધા વિવરણસૂચક શબ્દો કચારથી પ્રચારમાં આવ્યા તેનો ઇતિહાસ આવશ્યક અને આનંદજનક હોવા છતાં આ લેખનું કલેવર વધી જવાના ભયથી તે અત્યંત રજુ ન કરતાં અન્ય કોઈ પ્રસંગે રજુ કરવા વિચાર છે.

ટીકાનાં નામો — કેટલીકવાર ટીકાનાં ખાસ નામો જોવાય છે. એમાંનાં કેટલાંક ગ્રંથના નામ ઉપરથી પડેલાં હોય એમ લાગે છે અને કેટલાંક સ્વતંત્ર જોવાય છે. ઉદાહરણ તરીકે ઉપદેશમાલા ઉપરની કલ્પિકાનો અને અન્યયોગ્યવચ્છેદદ્વાત્રિંશિકા ઉપરની સ્યાદાદમજનરનો નિદેશ કરવો બસ થશે. કેટલીક ટીકા સામાન્ય અભ્યાસીને ઉદ્દેશીને લખાયેલી છે એટલે એવી વેળાએ ઉદ્દેશને અનુરૂપ સુખાવબોધ, સુબોધ, સુબોધિકા, દીપિકા, પ્રદીપિકા ઇત્યાદિ નામો જોવાય છે.

જેમ અષ્ટક, પોડશક, દ્વાત્રિંશિકા, પદશીતિ, શતક વગેરે ગ્રંથોનાં નામ તેની શ્લોક સંખ્યા ઉપરથી પાડવામાં આવેલાં છે તેમ ટીકાના પ્રમાણ ઉપરથી પણ તેનાં નામ પડેલાં છે. જેમકે બાવીસ હજારી, અષ્ટશતી, અષ્ટસહસ્રી વગેરે.

ટીકા ઉપર ટીકા—જેમ અજૈન સાહિત્યમાં મહર્ષિ પતંજલિનું મહાબાહ્ય, શ્રી શંકરાચાર્યનું શંકરાબાહ્ય વગેરે વિવરણાત્મક સાહિત્ય ઉપર ટીકા અને તેની ઉપર ટીકા

૧. સ્વોપજ્ઞ ટીકાઓ જે ગ્રંથો પર લખાયેલી છે તેમાંના મુખ્ય ગ્રંથો નીચે મુજબ છે:—

(૧) વિસેસાવસ્સય, (૨) અનેકાંતજ્યપતાકા, (૩) તત્તવાર્થરાજવાર્તિક (દિગંબરીય), (૪) તત્તવાર્થશ્લોકવાર્તિક (દિગંબરીય), (૫) કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીકેમલચંદ્રસૂરિની સિદ્ધહૈમ વગેરે કેટલીક કૃતિઓ, (૬) શુરુતત્તવિલ્પિચ્છય (શુરુતત્તવવિનિશ્ચય) ઇત્યાદિ.

૨. બાલાવબોધના અર્થ સાથે સામ્ય ધરાવતાં નામો તરીકે સુખાવબોધ, સુબોધ, સુબોધિકા ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ થઈ શકે તેમ છે. દીપિકા અને પ્રદીપિકા એવાં પણ ટીકાનાં નામો જણાય છે.

૩. હિંદીમાં મૂળ સૂત્રને 'કાફી' કહેતાં હોય એમ જણાય છે.

સ્વાયેલી જોવાય છે તેમ જૈન સાહિત્યમાં તત્ત્વાર્થસૂત્રના ઉપર ટીકારૂપે લખાયેલી આત્મીમાંના ઉપર અષ્ટશતી, અષ્ટસહસ્રી અને અષ્ટસહસ્રોવિવરણુ એમ ઉત્તરોત્તર ત્રણ ટીકાઓ મળી આવે છે.

ટીકાગણ કેટલાક શબ્દો — ટીકામાં નવરં તેમજ સુગમં, સુસ્પષ્ટં, કણ્ઠયં, નિગદસિદ્ધં કે એને મળતા અર્થવાળા શબ્દો નજરે પડે છે. નવરંને બદલે નવરિં પણ જોવાય છે, એનો અર્થ 'વધારામાં' એવો થતો હોય એમ મનાય છે, જે કે અભિધાન-રાજેન્દ્રમાં તો એનો અર્થ 'કેવલમ્' સૂચવાયેલો છે. સુગમં એને સુસ્પષ્ટં એ પ્રયોગથી વિવરણની જરૂરિયાત નથી એમ સૂચવાય છે. પહેલાને અર્થ સહેલું અને ખીજનો અર્થ સ્પષ્ટ છે કણ્ઠયં નો અર્થ મોઢેથી સમજી લેવો એમ થતો હોય એમ લાગે છે. 'નિગદસિદ્ધં'નો અર્થ 'પાઠ કરતાં જ સમજાઈ જાય છે' એવો છે. એ અર્થમાં અજૈન સાહિત્યમાં 'નિગદઠ્યાલ્યાત' શબ્દ નજરે પડે છે. જુઓ તૈત્તિરિયારણ્યક (પ્રથમ પ્રપાઠક, નવમં અનુવાક) અને તેનો આચાર્ય સાયણકૃત અર્થ. યાસકૃત નિરુક્ત (૯-૨૧-૧; ૯-૩૪-૧; -૯-૪૧-૧) માં તેમજ દશરૂપકના ધનિકકૃત અવલોક નામના વિવરણમાં પણ નિગદઠ્યાલ્યાત એવો પ્રયોગ જોવાય છે. નિગદસિદ્ધ એવો પ્રયોગ અજૈન સાહિત્યમાં કોઈ સ્થળે હોય તો તે જોવા જણવામાં નથી. નવરં કે નવરિં એવો પણ પ્રયોગ જૈન સાહિત્ય સિવાય અન્યત્ર નજરે પડતો નથી. નવરં શબ્દ વ્યવહારભાષ્યની ટીકા, રાયપત્રેણીયસુતની ટીકા ઇત્યાદિ કેવળ ટીકામાં જ વપરાયેલો છે એમ નથી, મૂળ ગ્રંથોમાં પણ જોવાય છે. દાખલા તરીકે અનેકાંતજ્યપતાકાના ચોથા અધિકારમાં પણ એ વપરાયેલ છે.

કોષ વાત આગળ ઉપર કહેવાની હોય ત્યારે સંસ્કૃતમાં પરસ્તાત્, ઉપરિષ્ટાત્ કુર્ષ્વમ્ ઇત્યાદિ શબ્દો વપરાય છે. પરસ્તાત્ શબ્દ તત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યમાં છે. ઉપરિષ્ટાત્ શબ્દ નિરુક્ત (૯-૧૩-૨૨; -૨-૨૪-૬) માં છે. પહેલાં કહી ગયેલી હકીકતને માટે પ્રાક્ શબ્દ અનેકાંતજ્યપતાકાની સ્વોપસ વૃત્તિ (૫૦ ૬૯૭) માં વપરાયેલો છે. એ સિવાય કોષ ખાસ શબ્દ વપરાયેલો હોય તો તે ધ્યાન બહાર છે.

લુપ્તપ્રાય ટીકાઓ—જેમ આપણા અનેક મહત્ત્વના ગ્રંથો નાશ પામ્યા છે અને તેનો હજુ પત્તો મળતો નથી તેમ કેટલીક મહત્ત્વપૂર્ણ ટીકાઓ પણ આજે ઉપલબ્ધ થતી જણાતી નથી. આવી ટીકાઓનાં કેટલાંક નામે આપવામાં આવે છે.

૧. મહાનિસીહને લગતી નિર્યુક્ત, ચૂર્ણિ વગેરે, ૨. સૂરિયપણ્ણત્તિની નિર્યુક્તિ, ૩. ચંદ્રપણ્ણત્તિની નિર્યુક્તિ, ૪. વિસેસાંવરસયની સ્વોપસ વૃત્તિ, ૫. તત્ત્વાર્થસૂત્રને લગતી સિદ્ધસેનીય ટીકા કરતાં મોટી ટીકા, ૬. આવરસયસુત ઉપરની શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત ૮૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ટીકા, ૭. ઓધનિર્યુક્તિની હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા, ૮. તત્ત્વાર્થસૂત્રની મલયગિરિસૂરિકૃત ટીકા અને ૯. બંધસ્વામિત્વ ઉપરની દેવેન્દ્રસૂરિકૃત ટીકા.

હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં ટીકાનું સ્થાન—કોષ કોષ વાર હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં મૂળ કટકે કટકે આપી તેને લગતી ટીકા તેની નીચે આપવામાં આવે છે,

પરંતુ મોટે ભાગે તો વચમાં મૂળ અને એની ઉપર અને નીચે ટીકા લખેલી જોવાય છે.^૧ કેટલીક વાર મૂળ અને એની ચારે બાજુ^૨ ટીકા લખેલી જોવાય છે.^૩ ત્રિપાટી અને પંચપાટી પ્રતિમાં ટીકા શોધી કાઢવી સહેલી પડે છે.

આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્યને અંગે એક એ બાબતો ખાસ નોંધવા જેવી છે જેમને ઉદ્દેશીને ગ્રંથ રચાય તેમની કક્ષાની બહારની વાતો તે ગ્રંથમાં ન આવે એ નિયમ સ્વાભાવિક છે. જેમ એ નિયમ મૂળ કૃતિને લાગુ પડે છે તેમ વિવરણાત્મક લખાણને પણ લાગુ પડે છે. અન્ય સાહિત્યની જેમ જ સાહિત્યમાં પણ આ નિયમ ચરિતાર્થ થતો જોવાય છે. દાખલા તરીકે ઠાણુગના ૭૪૭મા સૂત્રની ટીકામાં શ્રીઅભયદેવસૂરિએ કરેલો ઉલ્લેખ વિચારવો બસ થશે.

મૂળ લેખનો આશય હમેશાં સમગ્ર જ એવો નિયમ નથી એટલે કાલાંતરે એના લખાણના વિવરણમાં કેટલીક બાબતો સમજાતી નથી એવો નિર્દેશ કેટલીક વાર જોવાય છે. આવાં અનેક ઉદાહરણો આપણા સાહિત્યમાં મળી આવે છે.

જેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમશાસ્ત્ર (અ. ૮, સૂ. ૨૬) ની લાખ્યાનુસારિણી ટીકા (પૃ. ૧૭૮)માં શ્રીસિદ્ધસેનગણિ કહે છે કે લાખ્યકારનો શો અભિપ્રાય છે તે સંપ્રદાયનો વિચ્છેદ થવાથી હું બળ્હી શકતો નથી. નંદીસુત (નંદીસૂત્ર)ની ટીકાની દુર્ગંધવ્યાખ્યામાં અનુરાધી માંડીને પદપ્રવર સુધીનાં વીસ પદોનો અર્થ સંપ્રદાયના અભાવને લીધે હું કહેતો નથી એમ શ્રીધનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય શ્રી શ્રીચંદ્રસૂરિ કહે છે.^૪

અનેકાંતજયપતાકા પ્રકરણના ટિપ્પણકકાર શ્રી મુનિચંદ્રસૂરિ પણ તેમણે રચેલા ટિપ્પણકમાં સંપ્રદાયના અભાવ વિષે ક્વચિત્ નિર્દેશ કરે છે.

આ પ્રમાણે સમય અને સાધન અનુસાર આપણા વિવરણાત્મક સાહિત્ય વિષે મેં અત્ર ગુજરાતીમાં^૫ થોડાક ઉદાહરણ કર્યાં છે, એટલું સૂચવતો હું વિરમું છું.

૧. આવી પ્રતિને 'ત્રિપાટી' કે 'ત્રિપાટી' કહેવામાં આવે છે.

૨. ઉપર, જમણી તરફ, ડાબી તરફ અને પછી નીચે એવો સામાન્ય અનુક્રમ બુલાય છે.

૩. આવી પ્રતિને 'પંચપાટી' કે 'પંચપાટી' કહેવામાં આવે છે.

૪. શ્રી અભયદેવસૂરિએ ઠાણુગની ટીકાના અંતમાં સંપ્રદાયની હીનતા વિષે અને સમવાયાંગની વૃત્તિના પ્રારંભમાં દુઃસંપ્રદાયના વિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે. વિરોધમાં તેમણે અનુત્તરોત્તરવાદક દસાંગસુતના વિવરણના અંતમાં કેટલાક શબ્દોના અર્થ અને કેટલાકના પર્યાયથી પોતે માહિતગાર નહિ હોવાનું સૂચવ્યું છે. પશ્ચિમગરણની વિવૃત્તિના અંતમાં તેમણે આગ્રાચના અભાવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

૫. જુઓ "જૈન હસ્તલિખિત પ્રતિઓનું વર્ણનાત્મક સૂચીપત્ર" (પૃ. ૧૭, ૧૮. ૨. પૃ. ૩૦૮).

૬. અંગ્રેજીમાં મેં કેટલીક વધારે હકીકતો આપેલી છે, એટલે એના ત્રિજ્ઞાસુને "The Jaina commentaries" નામક મારો લેખ જોવા લલામણ છે.

પંડિત શ્રી સુખલાલજીકૃત અનુવાદ અને વિવેચનયુક્ત તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવના—(“પરિચય”)

[એક વિચારણા]

લેખક—મુનિરાજ શ્રી જ્ઞાનવિજયજી

વાચકવર્ધ શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજનું તત્ત્વાર્થસૂત્ર અવિભક્ત જૈનસમાજને માન્ય છે, એટલે તેની પર અનેક ભાષ્યો, ટીકાઓ અને ભાષાંતરો યોજાયાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં સૌથી મોટું ભાષાંતર પંડિત શ્રી સુખલાલજીએ કરેલ છે.

ઉપલબ્ધ ભાષાંતરોમાં આ ભાષાંતર મોટું છે તેમ જ ઘણી જરૂરી માહિતીથી ભરેલું છે. પંડિતજીએ તેની પ્રસ્તાવના (કે જેનું નામ પંડિતજીએ “પરિચય” રાખેલ છે તે) માં પોતાના લાંબા અનુભવનો નિયોડ આપ્યો છે. આ પરિચયથી વાચકને ઉમાસ્વાતિ મહારાજના જીવનનો લગભગ સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવી જાય છે, એટલે તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવનાઓમાં પણ આ પ્રસ્તાવના ચડિયાતી મનાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પંડિતજીએ પ્રસ્તાવનામાં ઘણી બાબતોનું વિશદીકરણ કર્યું છે છતાં કેટલીક બાબતોમાં તે જરૂર તેઓએ વિવાદાસ્પદ લેખન કર્યું છે. તે સમ્બંધીની વિચારણા માટે આ લેખ લખવામાં આવ્યો છે.

પંડિતજી પ્રસ્તાવનાના પૃષ્ઠ ૫-૬ માં વાચકજીનો પરિચય આપે છે કે “જેમના દીક્ષાગુરુ અગિયાર અંગના ધારક ધોષનંદી ક્ષમણુ હતા, અને ગુરુના ગુરુ વાચક મુખ્ય સિવશ્રી હતા, વાચનાથી એટલે વિદ્યાચક્રણુની દૃષ્ટિએ જેમના મૂલ નામક વાચકાચાર્ય અને પ્રગુરુ મહારાચક મુંડપાદ ક્ષમણુ હતા. જેઓ ગોત્રે કૌભીષણિ હતા. જેઓ સ્વાતિ પિતા અને વાસ્તી માતાના પુત્ર હતા. જેમનો જન્મ ન્યગ્રોધિકામાં થયો હતો. જેઓ ઉચ્ચનાગર શાખાના હતા. તે ઉમાસ્વાતિ વાચકે ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલ શ્રેષ્ઠ આર્હત ઉપદેશને અરાખર ધારણુ કરીને તેમ જ તુચ્છ શાસ્ત્રો વડે હણાયેલ શુદ્ધિવાલા અને દુઃખિત લોકોને જોઈને, પ્રાણીઓની અનુકંપાથી પ્રેરાઈ આ સ્પષ્ટતાવાળું તત્ત્વાર્થોધિત્રમ નામનું શાસ્ત્ર વિહાર કરતાં કરતાં કુસુમપુર - પાટલીપુત્ર નામના મહાનગરમાં રચ્યું. જે આ તત્ત્વાર્થ શાસ્ત્રને જાણુશે અને તેમાં કહેલું આચરશે તે મોક્ષ નામક પરમાર્થને જલ્દી મેળવશે.”

વાચકવર્ધ ઉમાસ્વાતિજીએ તત્ત્વાર્થભાષ્યની કારિકામાં જે પોતાનો પરિચય આપ્યો છે તેનો અક્ષરશઃ અનુવાદ પંડિતજીએ ઉપર પ્રમાણે ઉલ્લેખ્યો છે.

આ પરિચયમાં વા૦ ઉમાસ્વાતિજીએ પોતાના ગુરુવર્ગને “વાચક” તથા “એકાદશાંગધારી” એમ બે વિશેષણોથી સંબોધ્યો છે. જેમાં પૂર્વધારીને વાચક તરીકે ઓળખાવ્યા છે, બ્યારે પોતાના ગુરુજીને અગિયાર અંગના માતા તરીકે સાદ વર્ણવ્યા છે. આથી તે સમયે પૂર્વધારી આચાર્ય માટે જ “વાચક” શબ્દ વપરાતો હશે એ વસ્તુ સ્પષ્ટ છે.

એ પણ વિચારણીય સમસ્યા છે કે જે ઉમાસ્વાતિજી મહારાજના ગુરુજી વાચક-પૂર્વવેદી-હોત, તો તેઓને (ઉમાસ્વાતિજીને) બીજા વાચક પાસે વામના લેવી ન પડત, હાં,

દાદાગુરુશ્રી વાચક હતા, પરંતુ ગુરુશ્રી તે અગિયાર અંગના જ્ઞાતા હતા. ઉમાસ્વાતિ મહારાજને દાદાગુરુશ્રીના અભાવમાં વાચક મૂલ પાસે પૂર્વવું જ્ઞાન મેળવ્યું અને વિદ્યાગુરુ તરીકે તેમનું નામ જાહેર કર્યું. આ સંબંધ પણ ઠીક બંધ ખેસતો આવે છે. એટલે ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પૂર્વવિત્ હોવાથી વાચક તરીકે વિખ્યાત હતા, અને તેમના ગુરુશ્રી પૂર્વધારી ન હોવાથી વાચક તરીકે પ્રસિદ્ધ ન હતા, એ વાત પ્રસ્તુત કારિકાઓથી સમજી શકાય છે. સારાંશ એ છે કે તે વખતે વાચક શબ્દ પૂર્વના જ્ઞાનવાલા માટે જ વપરાતો હતો.

આ આટલું સ્પષ્ટ છતાં પંડિતશ્રી “ પરિચય ” ના પૃષ્ઠ - ૧૮, ૧૯ માં લખે છે કે :-

“ ઉમાસ્વાતિ પોતાને વાચક કહે છે એનો અર્થ ‘ પૂર્વવિત્ ’ કરી પ્રથમથી જ શ્વેતામ્બરીયાર્થે ઉમાસ્વાતિને ‘ પૂર્વવિત્ ’ તરીકે ઓળખતા આવ્યા છે; પરંતુ એ વાત ખાસ વિચારવા જેવી લાગે છે, કારણ કે ઉમાસ્વાતિ પોતે જ પોતાના દીક્ષાગુરુને વાચક તરીકે ઓળખાવવા સાથે અગિયાર અંગના ધારક પણ કહે છે. હવે જો વાચકનો અર્થ ભાષ્યના ટીકાકારોના કહેવા મુજબ ‘ પૂર્વવિત્ ’ થતો હોય તો ઉમાસ્વાતિ પોતાના ગુરુને પૂર્વવિત્ કહેત પણ માત્ર એકાદશાંગધારક ન કહેત.”

“ ઉમાસ્વાતિ પોતાના દીક્ષાગુરુ, વિદ્યાગુરુ, તે દીક્ષા તથા વિદ્યાના પ્રગુરુ એ બધાને વાચક તરીકે ઓળખાવે છે.” (“ પરિચય ” પૃ. ૨૭)”

પંડિતશ્રી આ લખાણથી એવું સમજાવવા ઇચ્છતા હોય એમ લાગે છે કે પૂર્વવિત્ હોય તે વાચક કહેવાય એટલે કે વાચક પૂર્વવિત્ હોય, એ માન્યતા ઠીક નથી. વળી વાચકશબ્દના ગુરુ પણ વાચક તેમ જ અગિયાર અંગના ધારક હતા એટલે કે તે પૂર્વવિત્ ન હોવા છતાં વાચક હતા. પરિણામે ભાષ્ય અને ટીકાકારોએ વાચકનો અર્થ જે પૂર્વવિત્ કર્યો છે તે માન્યતા નબળી બની જાય છે.

હવે પંડિતશ્રીની આ સમજાવટને આપણે સપ્રમાણ તપાસીએ:

૧. — વાચક પૂર્વવિત્ હોય તેનું શ્વેતામ્બરીય પ્રમાણ આ રીતે છે :-

વાઈ ય સ્વમાસંગે, દિવાયરે વાયગત્તિ પગદ્વા ।

પુલ્લગયમ્મિ સુત્તે, પ પ સદ્વા પરંજંતિ ॥ ૧ ॥

— જૈનધર્મ પ્રસારક સભા - ભાવનગર મુદ્રિત ગૃહત્ત્વ ક્ષેત્રસમાસની પ્રસ્તાવના, વિ.સં. ૧૯૭૭.

આ પ્રમાણ વાદી, ક્ષમાશ્રમણ, દિવાકર તથા વાચકને પૂર્વવિત્ તરીકે સ્વીકારે છે. એટલે વાચક ઉમાસ્વાતિ પૂર્વવિત્ હતા.

૨-પંડિતશ્રી આચાર્ય કુંદકુંદના અસ્તિત્વ માટે વિક્રમની પહેલી-ખીજી સદી (પરિચય, પૃષ્ઠ ૧૧,) તથા વા. ઉમાસ્વાતિશ્રીની વિદ્યમાનતા માટે વિક્રમની ત્રીજી યોથી સદી (પરિચય, પૃષ્ઠ ૯) નક્કી કરે છે. આ યુગમાં પૂર્વવિદો હતા. શ્વેતામ્બર-આગમનો ઇતિહાસ સ્વીકારે છે કે વિ. સં. ૫૩૦ સુધી પૂર્વવિદો હયાત હતા. આ રીતે ઉમાસ્વાતિશ્રી મહારાજ પૂર્વવિત્ હોવાથી વાચક માનવામાં આવે છે.

૩-દિગમ્બર સમાજ માને છે કે —

તત્ત્વત્ત્વસૂત્રકર્તાર-મુમાસ્વાતિમુનીશ્વરસ્ ।

શ્વતકેવલિદેશીયં, ચંદેહં ગુણમન્દિરસ્ ॥ ૧ ॥ — નગરસાહુકનો શિલાલેખ

(એપિગ્રાફિકા કોર્પોરેટકા, પુસ્તક ૮. અનેકાંત પૃષ્ઠ ૨૭૦, ૩૬૫)

આ પ્રમાણુ પણ ઉમાસ્વાતિજીને શ્રુતકેવલી એટલે પૂર્વવિત્ માનવાના પક્ષમાં છે. ૪-સ્વયં ઉમાસ્વાતિ મહારાજ પૂર્વવેદીને વાયક તરીકે અને એકાદશાંગવિત્ને સાક્ષ એકાદશાંગધારી તરીકે ઓળખાવે છે.

ઉપયુક્ત દરેક પ્રમાણુ વાયકને પૂર્વવેદી તરીકે અપનાવે છે. આના પ્રતિપક્ષમાં પંડિત શ્રી સુખલાલજીએ ઉમાસ્વાતિ મહારાજના દીક્ષાગુરુ ઘોષનંદીને વાયક તરીકે માની અર્થ-ભ્રમ ઉભો કર્યો છે, (પરિચય પૃષ્ઠ ૧૮,૨૭) પરંતુ પંડિતજીની એ માન્યતા આધાર વગરની લાગે છે.

તત્ત્વાર્થ ભાષ્યની પ્રથમ કારિકામાં પૂ. શ્રી ઘોષનંદીજી માટે “શિષ્યેણ ઘોષનંદિ-ક્ષમણસ્યૈકાદશાંગવિદ્ :” એ પ્રમાણુ ઉત્તરાર્થ છે, સ્વયં પંડિતજીએ જ જેનો અર્થ “જેમના દીક્ષાગુરુ અગિયાર અંગના ધારક ઘોષનંદી ક્ષમણ હતા” કર્યો છે. ન માલુમ, પંડિતજીએ પૂ. ઘોષનંદી મહારાજને પણ વાયક તરીકે ઓળખાવવાનું વિધાન શા આધારે કર્યું? જે આ વિધાન નિરાધાર છે તે તેના આધારે ઉદ્ભવેલ નિર્ણય પણ નિરાધાર છે, ખીજી બાજુ વાયકનો અર્થ પૂર્વવિત્ કરતાં, વિપક્ષમાં, ઉપર દર્શાવેલ ચારે પ્રમાણુ સમ્પળ ઉભાં જ છે.

આથી એ નિર્ણય પર આવવું સમુચિત છે કે- શ્રેતાચાર્યચાર્યોએ વાયકનો અર્થ પૂર્વવિત્ કરી વાયક ઉમાસ્વાતિજીને પૂર્વવિત્ તરીકે માન્યા છે તે સપ્રમાણુ છે.

*

*

*

*

આવશ્યક નિર્ચુકિત ગાથા ૮૦ તથા આવશ્યક ચૂર્ણિમાં ગણધરવંશ અને વાયકવંશનું સ્વરૂપ છે, જેમાં સામાયિક આદિ દેનાર ગુરુપરંપરા-સ્થવિરાવલીને ગણધરવંશ તરીકે અને સામાયિકાદિના અર્થ તથા ત્રથેા લણાવનાર વિદ્યાગુરુ-પરંપરાને વાયકવંશ તરીકે સંબોધેલ છે. (પરિચય, પૃષ્ઠ ૨૬)

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, ભગવાન મહાવીર પછી શ્રમણવર્ગમાં જે જે ગણુ અને શાખાઓ નક્ક્યાં છે તે દરેકમાં એક આચાર્ય ચારિત્ર તથા શ્રુતરક્ષાની જવાબદારી લઈ શાસનવ્યવસ્થા ચલાવતા હતા. પરંતુ પછીના આચાર્યોમાં આ ખેવડી જવાબદારીનું સામર્થ્ય ન હતું તેથી ચારિત્રવિભાગના નાયકને ગણુધર અને શ્રુતવિભાગના નાયકને વાયક તરીકે સંબોધી શાસનની વ્યવસ્થા રાખતા હતા. આમાં વાયક તે જ મનાતા કે જે પૂર્વવિત્ હોય. એટલે જ્યાંસુધી પૂર્વનું જ્ઞાન સુરક્ષિત હતું ત્યાંસુધી-ભગવાન મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણથી ૧૦૦૦ વર્ષ (વિ. સં. ૫૩૦) સુધી-વાયકવંશ પણ કાયમ રહ્યો. પછી વાયકવંશનો અભાવ થયો. અહીં પંડિતજી જણાવે છે કે—

“કાલક્રમે જ્યારે પૂર્વજ્ઞાન ધસાર્ધ ગયું ત્યારે પણ એ વંશમાં ચનાર વાયક જ કહેવાતા.” (પરિચય, પૃ. ૧૯).

પંડિતજીની આ માન્યતા “વાયક એટલે પૂર્વવિત્ નહિ” એ પૂર્વવર્તિ માન્યતાના માત્ર અનુસંધાનરૂપ છે, કેમકે પૂર્વજ્ઞાનના વિચ્છેદ પછી “વાયકવંશ” હોવાનું એક પણ પ્રમાણુ ઇતિહાસના પૃષ્ઠોમાં અંકિત થયેલું જાણવામાં નથી.

હાં, અત્યારે આચાર્યને સહાયક “ઉપાધ્યાય” પદ છે, પરંતુ આ પદ પોતાના સમુદાયમાંથી યોગ્ય શ્રુતજ્ઞાની મુનિને અપાય છે. જેની સાથે પંડિતજીએ દર્શાવેલ

વાચકવંશનો સીધો કે આડકતરો કોઈ સંબંધ નથી. એટલે પૂર્વજિદોની અપેક્ષાએ જે વાચકવંશ મનાતો હતો તેની સમાપ્તિ પૂર્વજ્ઞાનના વિચ્છેદની સાથે જ માનવામાં આવે છે.

* * * * *
જેમ ગણુ તથા શાખા (કુલ)ના ભેદથી ગણુધરવંશો અનેક હતા તેમ વાચકવંશો પણ અનેક હતા. વાચકો પોતાપોતાના ગણુને શ્રુત અર્પતા હતા. વાચકના સ્વર્ગમનથી તેમને સ્થાને કોઈ પણ શાખાના યોગ્ય વાચકની સ્થાપના થતી હતી. અથવા સહકારી શાખાના યોગ્ય વાચકની સેવામાં જઈ એ ગણુ શ્રુતજ્ઞાન મેળવતો હતો. આવી રીતના પરસ્પરના સહકારથી પ્રત્યેક સમુદાયમાં શ્રુતજ્ઞાનીઓ—પૂર્વધારીઓ—વાચકો સારા પ્રમાણમાં હતા.

પંડિતજી આ વાચકવંશ માટે તદ્દન ભિન્ન જ વિચારણા રજૂ કરે છે:

“તે જ પ્રમાણે એ તટસ્થ વર્ગ જૈન શ્રુતને કંઠસ્થ રાખી તેની વ્યાખ્યાઓ સમજતો, તેના પાઠભેદો તથા તેને લગતી કલ્પના સંભળતો અને શબ્દ અને અર્થથી પઠનપાઠન દ્વારા પોતાના શ્રુતને વિસ્તારતો, એ જ વર્ગ વાચક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો” (પરિચય, પૃ. ૨૫,૨૬)

“એ વાચકવંશના વિદ્વાન સાધુઓને પક્ષાપક્ષી, ગચ્છભેદ અને તદ્દન તુચ્છ જેવી કર્મકાંડ વિષયક વિરોધની વાતોમાં રસ ન હતો.” (પરિચય, પૃ. ૨૭)

પંડિતજીના આ ફકરાઓનો આશય એવો છે કે—વાચકવંશ એ એક તટસ્થ વર્ગ હતો, જે તુચ્છ જેવા કર્મકાંડના વિષયોને મુખ્યતથા માનતો ન હતો.

પૂર્વજ્ઞાનના યુગમાં, કર્મકાંડની શિષ્ટતા હોવા છતાં, કર્મકાંડના વિષયનો મતભેદ ન હોય એ તે યુગને જાજીતું છે, છતાં એ યુગમાં કર્મકાંડનો સૌથી મોટો મતભેદ શ્વેતામ્બર-દ્વિગમ્બરને અંગે હતો. ઉમાસ્વાતિ વાચક કયા સંપ્રદાયની તરફેણમાં હતા તે તો ઇતિહાસથી જ નક્કી થઈ જાય છે.

પંડિતજી એક ખાસ વર્ગને જ વાચકવંશ તરીકે સંબોધે છે, આમાં પણ કલ્પનાની જ પ્રધાનતા હોય એમ લાગે છે. કેમકે-સ્વયં વાચક ઉમાસ્વાતિજી પોતાને ઉચ્ચાનાગર શાખાના વાચક તરીકે જાહેર કરે છે; એટલે સહેજે સમજી શકાય છે કે—ઉચ્ચાનાગર શાખામાં આર્ય શ્રેણિકા, આર્ય તાપસી, આર્ય કુખેરા અને આર્ય ઋષિપાલિતા એમ ચાર વર્ગમાં વિભક્ત ગણુધરવંશ હતો તેમ સ્વતંત્ર વાચકવંશ પણ હતો, જેના નાયક વાચક ઉમાસ્વાતિજી હતા.

આ સિવાય નન્દીસૂત્રમાં વાચકવંશો માટે અન્ય પ્રમાણો પણ મળે છે, જેમકે—

મળગં કરગં સ્મરગં પમાવગં નાણદંસણગુણાણં

વંદામિ અજ્જમંઘું સુયસાગરપારગં ધીરં ॥ ૨૮ ॥

અર્થ—અધ્યયનરત, ક્રિયાકારક, ધ્યાની, જ્ઞાન—દર્શનના પ્રભાવક, શ્રુતસાગરના પારગામી તથા ધીર આં આર્યમંઘુને વાંદું છું.

નાણમ્મિ દંસણમ્મિ અ તવ વિણણ ણિચ્છકાલમુજ્જંતં ॥ ૨૯ ॥

અર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, તપ તથા વિનયમાં નિત્ય ઉદ્ધમવંત આર્યનંદીલક્ષમણુને વાંદું છું.

વહુહ વાયગવંસો જસવંસો અજ્જનાગહત્થીણં ॥ ૩૦ ॥

વહુહ વાયગવસો રેવહ્નવક્ષત્તનામાણં ॥ ૩૧ ॥

અર્થ — આર્થ નાગહસ્તિનો યશસ્વી વાયકવંશ વૃદ્ધિગત થાઓ. આર્થરેવતી નક્ષત્રનો વાયકવંશ વધો.

અચલપુરા ણિક્ષંતે, કાલિઅસૂય અણુઓગિપ ધીરે ।

બંમહીવગસીંહે, વાયગપયમુસમં પત્તે ॥ ૩૨ ॥

અર્થ — અચલપુરમાં દીક્ષિત, કાલિકશ્રુતના અનુયોગવાળા, ધીર, ઉત્તમ વાયકપદને પામેલ બ્રહ્મદીપિક સીંહને.....

જેસિ હમો અણુઓગો. પયરહ અજ્જવિ અહ્મરહમ્મિ ।

બહુનગરનિગયજસે, તં વંદે સંદીલાયરિષે ॥ ૩૩ ॥

અર્થ — જેનો અનુયોગ (શ્રુતપરંપરા) આજ પણ ભરનાર્ધમાં વિદ્યામાન છે તે, શહેરોમાં પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાલા સંકલિલાચાર્યને વાંદુ છું.

કાલિયસુયઅણુઓગસ્સ, ધારાપ ધારપ અ પુઠ્ઠવાણં ।

હિમવંતખમાસમણે, વંદે ણાગજ્જુણાયરિયે ॥ ૩૪ ॥

મિઠમહવસંપન્ને, આણુપુઠ્ઠિવિ-વાયગતણં પત્તે ।

ઓઘસુયસમાચારે નાગજુણવાયણ વંદે ॥ ૩૬ ॥

અર્થ — કાલિકશ્રુતના અનુયોગના ધારક, પૂર્વવિત્, હિમવંતક્ષમાશ્રમણ તથા આઠ નાગાર્જુનને વાંદુ છું, મનસ્તુષ્ટિ તથા મૃદુતાવાલા, યોગ્યતા પૂર્વક વાયકપદમાં પ્રતિષ્ઠિત, ઉત્સર્ગશ્રુતના ધારક નાગાર્જુન વાયકને વાંદુ છું.

આ પાઠમાં સ્પષ્ટ વિધાન છે કે આ સુરિવરો જ્ઞાન, ક્રિયા, ધ્યાન, અધ્યયન, અધ્યાપન, દર્શન, પ્રભાવના, કાલિકશ્રુતના અનુયોગની વિધિ વગેરે જ્ઞાન તથા ક્રિયાકાંડમાં તત્પર રહેતા અને તેઓ શ્રુતપરંપરાના નાયક હતા—પૂર્વધારી હતા—નાયક હતા. ઉપલબ્ધ આગમ આઠ સંકલિલાચાર્યના પ્રયત્નનું ફળ છે એટલે આ વાયકવંશનો જ્ઞાનભંડોળ એ જ વિદ્યમાનકાલીન શ્રુતસંગ્રહ છે.

આટલાં પ્રમાણો પછી એક આસ વર્ગ જ “વાયકવંશ” હતો, એ કઈ રીતે માની શકાય ?

* * * * *
સામાન્યતયા પ્રાચીન આર્યાવર્તના ધર્મોનાં ધર્મશાસ્ત્રો તે તે સમયની પ્રાકૃત ભાષા (વૈદિક પ્રાકૃત, પાલી, અર્ધભાગધી) માં છે, કે જે ભાષા લોકભોગ્ય હોવાથી જનતાને ધર્મનો સન્દેશ અધિક પ્રમાણમાં પહોંચાડી શકતી હતી.

ભગવાન્ મહાવીરના આગમો તે સમયની અર્ધભાગધી (પ્રાકૃત) માં બન્યા છે, પરંતુ આગમોનો અંતિમ વિભાગ, આરમ્બ અંગ દષ્ટિત્રાદ પૂર્વજ્ઞાન પંડિતભોગ્ય મનાતી સંસ્કૃત ભાષામાં બનેલ છે.

એ પ્રાચીન કાળથી લઈને આજ સુધી પ્રાકૃત, અપભ્રંશ ગુજરાતી કે એવી પ્રાંતીય ભાષાઓ ચાલુ વ્યવહારમાં વપરાતી આવી છે. આજ સુધી, આવી લૌકિક વ્યાપકતા સંસ્કૃત ભાષાને પ્રાપ્ત થઈ નથી એટલે તે સમયના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવને અનુલક્ષીને લોકોપકારક ભાષા તો પ્રાકૃત જ મનાય છે. પછીના જૈનાચાર્યોએ પણ એ પ્રાકૃતમાં જ ગ્રન્થો રચ્યા છે, એટલું જ નહીં કિન્તુ સમ્રાટ અશોકે પોતાનાં ૧૪ અનુશાસનો પણ આ જ પશ્ચિમી પ્રાકૃત ભાષામાં તૈયાર કરાવ્યાં છે.

તત્ત્વાર્થસૂત્રની પ્રસ્તાવના

૪૨૩

પંડિત શ્રી સુખલાલજી પરિચયના પૃષ્ઠ ૨૭માં આ પ્રાકૃત ભાષાને ‘શ્લિષ્યક ક્ષિક્ષા’ તરીકે માને છે. જો પંડિતજીએ તે સમયના ભાષા-લિપિ શાસ્ત્રનાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, પ્રાકૃત ભાષાનું લોકોપકારિત્વ અને પૂર્વજ્ઞાનની સંસ્કૃતમાં રચના; આટલી બાબતો ઉપર ધ્યાન આપ્યું હોત તો તેઓ આ પ્રમાણે લખવા ન પ્રેરાત.

* * * * *

શ્રી કલ્પસૂત્રમાં ઇતિહાસ મળે છે કે — “શ્વેતામ્બર આચાર્ય શ્રી દિગ્વિજયિના શિષ્ય માદરગોત્રીય આ. શાન્તિશ્રેણિકજી લગભગ વિક્રમની પ્રથમ સદીમાં ઉચ્ચનગર (તક્ષશિલા) ના પ્રદેશમાં નિચરતા હતા, તેનાથી ઉચ્ચાનાગરી શાખા નીકળી છે. જેની આય શ્રેણિકા, આર્યતાપસી, આર્યકુખેરા અને આર્યઋષિપાલિતા એ ચાર ઉપશાખાઓ છે.”

વાચક ઉમાસ્વાતિજી ઉચ્ચાનાગરી શાખાના વાચનાચાર્ય હતા.

આ વસ્તુને પણ પંડિત શ્રી સુખલાલજી ભિન્ન રીતે જ આલેખે છે:—

“એવો વાચકવંશ કે જેને દિગંબરોની કશી પણ પડી ન હતી અગર શ્વેતામ્બર કહેવરાવવાનો કે’ પણ મોહ ન હતો તેમાં ઉમાસ્વાતિ થયેલા હોય એમ લાગે છે” * * *
“વા. ઉમાસ્વાતિજી દિગમ્બર કે શ્વેતામ્બર એ બે વિરોધી કૂટાથી તદ્દન તટસ્થ એવી એક પૂર્વ કાલીન જૈન પરંપરામાં થયા હતા” (પરિચય પૃષ્ઠ-૨૭).

પંડિતજીના આ કથન માટે મારે કંઈ પણ લખવાનું રહેતું નથી, કેમકે સ્વયં વા. ઉમાસ્વાતિ મહારાજ જ તેનો સ્પષ્ટ ઉત્તર આપે છે:

इदमुच्चैर्नागरवाचकेन, सत्त्वानुकंपया दृढयम् ॥

तत्त्वार्थाऽधिगमाख्यं, स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥

અર્થાત્ — “હું શ્વેતામ્બર આં શાન્તિશ્રેણિકની શિષ્યપરંપરાનો અમણ છું.”

પંડિતજી પણ પરિચયના પૃ. ૬માં લખી ચૂક્યા છે કે — “જેઓ ઉચ્ચાનાગર શાખાના હતા”

તદુપરાંત એ પણ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે—શ્વેતામ્બર આગમો નંદીસૂત્ર, આવશ્યકનિયુક્તિ વગેરેમાં વાચકવંશના ઉલ્લેખો છે, જ્યારે દિગંબર પરંપરામાં એ વંશનું નામનિશાન નથી તેમજ આ વાચકવંશ શ્વેતામ્બર પરંપરાનું પૂર્વ સ્વરૂપ છે.

ઉચ્ચનગર (તક્ષશિલા) સમ્રાટ સંપ્રતિના તાબામાં હતું. ત્યાંથી સમ્રાટ સંપ્રતિના, જૈનત્વના ચિહ્નતાલા, સિક્કા મળ્યા છે. એ જ ઉચ્ચનગર ઉપરથી ઉચ્ચાનાગરી નામની શ્વેતામ્બરીય શ્રમણપરંપરા નીકળી છે. આ સમ્રાટ કે શાખા સાથે દિગમ્બર સંપ્રદાયને કંઈ સંબંધ નથી.

વાં ઉમાસ્વાતિકૃત ભાષ્ય, પ્રકરણ એ દરેક અન્થોને શ્વેતામ્બરસમાજ આત્મ-વચનરૂપ માને છે. જ્યારે દિગમ્બરસમાજ તેમના તત્ત્વાર્થસૂત્ર સિવાયના કોઈ પણ અન્થને માનતો નથી, તેમજ તત્ત્વાર્થસૂત્રના ૧૨ દેવલોક વગેરે સૂત્રોને યથાર્થ સ્વીકારતો નથી. શું વાં ઉમાસ્વાતિજીને શ્વેતામ્બર આચાર્ય તરીકે માનવામાં આ પણ એક પ્રયત્ન પુરાવો નથી? પંડિત શ્રી સુખલાલજી આ કથન ઉપર અવશ્ય વિચાર કરે; સાથે સાથે અન્ય વિદ્વાનેને પણ આ વિષયમાં પ્રામાણિક વિચારણા કરવાનું નમ્ર સૂચન કરીને વિરમું છું.

વસંતવિલાસ

[એક પ્રાચીન કાવ્ય]

સંપાદક

શ્રીયુત સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ, વડોદરા.

“શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ”ના વર્ષ ૨ના અંક ૩ પૃષ્ઠ ૧૧૮ માં જણાવ્યા મુજબ આ કાવ્યની સચિત્ર ઐતિહાસિક પ્રત આજે અમેરિકાના મુખ્ય શહેર વોશિંગ્ટનના Freer Gallery of Art ના સંગ્રહમાં સુરક્ષિત છે. તેની બીજી એક પ્રત પુનાની ડેક્કન કોલેજના સંગ્રહમાં તથા ત્રીજી પ્રત સુરતના સાહિત્ય પ્રદર્શનમાં આવેલી તે; એમ એ ત્રણે પ્રતોનો ઉપયોગ, ડી. બ. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવે હાજીમહમ્મદ-સ્મારક-ગ્રંથ તથા પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય નામના પુસ્તકોમાં ‘વસંતવિલાસ’ નામના એ નિબંધોમાં કરેલો હોવાથી તે ઉપરથી જ આ કાવ્યની અક્ષરશઃ નકલ અત્રે ઉતારી છે, અને તે માટે તે નિબંધોના લેખક તથા પ્રકાશકોનો અત્રે આભાર માનું છું.

—સંપાદક

[મૂળ કાવ્ય]

[નેધ]

પહિલું સરસતિ અરચીસું (રચીસું વસન્ત વિલાસ),
 વીણુ ધરઈ કરિ દાહિણુ^૧ વાહણુ હંસલુ જસ.૨ ૧
 પહુ^૩ તીય^૪ તિહણી^૫ હિવ^૬ રતિ વરતિ;^૭ પહુતી^૮ વસન્ત,
 દહ^૯ દિસિ પસરઈ પરિમલ; નિરમલ થ્યા નભ અન્ત. ૨
 સીત^{૧૦} ગિજા^{૧૧} હિમવન્તિ, વસન્તિ લિહિ અવતાર,
 અલિ^{૧૨} મકરન્દિ મુરિઆ, ^{૧૩} કહુરિઆ^{૧૪} સવિ સહકાર. ^{૧૫}૩
 મમણુ^{૧૬} તણા ગુણુ ગહગહા, મહમલા મહુ^{૧૭} મહકાર,
 ત્રિભુવનિ જય જયકાર પુકારઈ પિક^{૧૮} અપારિ. ૪
 પદ્મિની^{૧૯} પરિમલ^{૨૦} બહિકઈ, લહિકઈ^{૨૧} મલયસમીર^{૨૨}
 મયણુ જિહાં પરિપન્થી, ^{૨૩} પન્થી ધાઈ અધીર. ૫
 માનિની^{૨૪} જન મન ક્ષોભન શોભન વાહલા^{૨૫} વાઈ,
 નિધુવન કલિ^{૨૬} પામી કામી અંગિ સુહાઈ. ૬
 સ્મર^{૨૭} મુનિનાં મન ભેદઈ, છેદઈ માનિની માન,
 કામી મનિ આનન્દઈ, કન્દઈ^{૨૮} પથિક પરણુ. ^{૨૯} ૭

૧ જમણા. ૨ જેતું. ૩ સ્વામી.
 ૪ સ્ત્રી, પત્ની. ૫ ત્રણગણી. ૬
 હમણાં. ૭ વર્તે છે ૮ આવી
 પહોંચી. ૯ દશ. ૧૦ ટાઢ. ૧૧
 ગઈ. ૧૨ ભમરા. ૧૩ આનન્દ
 પાગ્યા. ૧૪ મોચાં. ૧૫ આંખાં.
 ૧૬ કામદેવ. ૧૭ મહુડા. ૧૮
 કાયલ. ૧૯ કમળનો છાંડ. ૨૦
 સુવાસ. ૨૧ લહેરાય છે. ૨૨
 મલયાચલનો પવન. ૨૩ શત્રુ.
 ૨૪ માન લઈ ખેટેલી સ્ત્રી. ૨૫
 વાયરા. ૨૬ સમાગમસુખ. ૨૭
 કામદેવ. ૨૮ ખંડાઈ જય છે.
 ૨૯ પ્રાણ, જીવ.

- વનિ^૧ વિરચ્યા કંદલીહર^૨ દીહર^૩ મણ્ડપ માલ,
તલીઆ તોરણ સુન્દર, ચન્દરના છિ વિશાલ. ૮
- ખેલન^૪ વાવિ સુખાક્ષી; (જલી ગૂખ વિશ્રામ),
મૃગમદપૂરિ^૫ કપૂરહિં પૂરિહિં જલ અભિરામ. ૯
- રંમજૂમિ^૬ સજ્જારી, ઝારી કુંકુમ ઘોલ,^૭
સોવનસાંકળ^૮ સાંધી યાંધી ચમ્પકદોલ. ૧૦
- તિહાં વિલસઈ^{૧૦} સવિ કામુક જામક^{૧૧} હૃદયચિ રંગિ,^{૧૨}
કામ જિસ્યા^{૧૩} અલવેસર વેસ રચઈ વર અંગિ. ૧૧
- અભિનવ પિરિ^{૧૪} શિલુગારી^{૧૫} નારી રમઈ વિસેસિ,
ચન્દનભરી કચોલી^{૧૬} ચોલી મણ્ડન રેસિ. ૧૨
- નવ યૌવન અભિરામ તિ^{૧૭} રામતિ^{૧૮} કરઈ સુરગિ;
સ્વર્ગિ જિસ્યાં સુર ભાસુર^{૧૯} રાસુ રમઈ વર અંગિ. ૧૩
- જયરણિ^{૨૦} રાધઈ^{૨૧} તીવન^{૨૨} જીવન તણુ સુવાન;^{૨૩}
વાસભવનિ^{૨૪}તિહાં વિલસઈ જલજઈ^{૨૫}અલિઅલ^{૨૬}આન^{૨૭} ૧૪
- કામુક જન મન જીવન તી^{૨૮} વન નગર સુરંગુ;^{૨૯}
રાણુ^{૩૦} કરઈ અભંગિહિ^{૩૧} રંગિહિ રાઉ^{૩૨} અનંગુ. ૩૩ ૧૫
- અલિ^{૩૪} જન વસઈ અનન્ત, વસન્ત તિહાં પરધાનુ;
તરુઅર વાસનિકેતન^{૩૫} કેતન^{૩૬} કિશલસંતાન. ૩૭ ૧૬
- ચન્દન વન અવગાહી,^{૩૮} નાહી સરવર નીરિ;
મન્દ-સુરભિ-હિમ-લક્ષણુ^{૩૯} દક્ષિણુ વાઈ સમીર. ૧૭
- વનિ વિરચઈ^{૪૦} શ્રી^{૪૧} નન્દન ચન્દન ચન્દ્યુ મીત;
રતિ પ્રીતિ^{૪૨} રચું સોહઈ, મોહઈ ત્રિભુવન ચીત. ૧૮
- ગરુહિ^{૪૩} મદન^{૪૪} મહિપતિ દીપતિ^{૪૫} સહિણુ ન જઈ;
કરઈ નવી નવી જીગતિ; જીગતિ^{૪૬} પ્રતાપ ન માઈ. ૧૯
- કુસુમ^{૪૭} તણુ કરિ ધણુહ^{૪૮} રે, ગુણુ^{૪૯} હૃપ૦ રે ભમરમાલ;
લાખ^{૫૧} લાધવિ^{૫૨} નવિ ચૂકઈ, મૂકઈ સર સુકુમાલ. ૫૩ ૨૦
- મયણુજિ^{૫૪} વચણુ-નિરોપઈ^{૫૫} લોપઈ કોઈ ન આણુ;
માનિની જન મન હાકઈ^{૫૬} તાકઈ કિશલ કૃપાણુ. ૫૭ ૨૧
- ધમ દેખિ રિહિ કામની કામિની કિંનર કંઠી;^{૫૮}
નેહગહેલી^{૫૯} માનિની માનની મૂકઈ ગંઠી. ૬૦ ૨૨
- “કાઈલિ આંબુલાડાલી આલી !^{૬૧} કરઈ નિનાદ.”^{૬૨}
“કામ તણુ કરિ આયસુ^{૬૩} આ ધસુ^{૬૪} પાડઈ સાદ. ૨૩
- જં ભણુ^{૬૫} ધિર ન પયોહર,^{૬૬} મોહરચુ^{૬૭} મગ માર,
માન રચુ^{૬૮} કિરયા કારણિ; તાડુણુ^{૬૯} દીહ^{૭૦} બિચ્યારિ. ૭૧ ૨૪
- ૧ ધરના બગીચાઆમાં. ૨
કેળની ધટાના માંડવાઓ. ૩
દીર્ઘ, મોટા. ૪. જળકોડા કરવાને. ૫
કસ્તુરી. ૬ વિહારવું સ્થાન. ૭
કેસરવું પાણી. ૮ સોનાની સાંકળ. ૯
૯ ચંપાનાં ફૂલનો હોંડોળો ૧૦
ખેલે છે. ૧૧ પ્રેમીયુગલ. ૧૨ અંતરના
હમગથી. ૧૩ કામદેવના જેવા. ૧૪
૧૪ તરેહથી. ૧૫ શણુગાર સળેલી. ૧૬
૧૬ ન્હાનું કચોલું. ૧૭ તે (શ્રી
પુરુષ). ૧૮ કોડા. ૧૯ દેહીખમાન. ૨૦
૨૦ જય પરાજયના યુદ્ધમાં. ૨૧
રંધે છે; આવરે છે. ૨૨ સ્ત્રીજન. ૨૩
૨૩ સુંદર શરીર. ૨૪ કોડાચૂદમાં. ૨૫
૨૫ કમળમાં. ૨૬ ભમર. ૨૭ અન્ય. ૨૮
૨૮ તે. ૨૯ રસિક. ૩૦ શાન્ય. ૩૧
અંતરાય વગર. ૩૨ શાન. ૩૩
કામદેવ. ૩૪ ભમર. ૩૫ કોડાચૂદ. ૩૬
૩૬ કેવું; ધન. ૩૭ કંપળોનો જથ્થો. ૩૮
૩૮ પેસીને. ૩૯ મંદ-સુરભિ-
હિમ-લક્ષણુ=ધીમો, મહમહ થતો
અને શીતળ એવા ગુણવાળો. ૪૦
૪૦ વતિ વિરચઈ=ચંદ્રનો મિત્ર,
અર્થાત્ ચંદ્ર સરખું બિજળું વક્ષ. ૪૧
૪૧ શોભા ૪૨ રતિપ્રીતિસ્ખું=ચણુ
જીવનનાં પ્રાણીનાં મન વિલાસની
ઇચ્છાયુક્ત તથા પ્રીતિયુક્ત શોભે
છે. ૪૩ મોટા. ૪૪ કામદેવ. ૪૫
પ્રતાપે કરીને. ૪૬ જગતમાં. ૪૭
ફૂલ. ૪૮ ધનુષ્ય. ૪૯ પલ્લુ. ૫૦
તથા. ૫૧ નિશાન. ૫૨ આલાષી. ૫૩
સુકોમળ. ૫૪ કામદેવના. ૫૫
૫૫ સુખસંદેશથી. ૫૬ પોતાને
વશ વર્તાવે છે. ૫૭ નવી કંપળો
રૂપી તરવારો. ૫૮ કિંનરોના
જેવા મધુર સાદવાળા. ૫૯
૦હાલધેલી. ૬૦ ગાંઠ; આંટી. ૬૧
૬૧ સખી. ૬૨ અવાજ; ઘોંધાંટ,
કલબલાટ. ૬૩ હુકમ, આજ્ઞા. ૬૪
૬૪ એવો. ૬૫ કહે. ૬૬ સ્તન. ૬૭
૬૭ આંગામોર. ૬૮ કરે છે. ૬૯
જીવાની. ૭૦ દિવસ. ૭૧ જે ચાર.

નાહુ^૧ નિશિર^૨ છર્ષ ગામટિ,^૩ સામટિ^૪ મય^૫ વય^૬ જાણિ.
 મયણ મહા ભડ ન સહી અસહી! અચુ^૭ હણુઈ બાણિ. ૨૫
 ધણુ^૮ પરિ કોઈલિ કુજઈ,^૯ પૂંજઈ^{૧૦} જીવતિ મણોર.^{૧૦}
 વિધુર^{૧૧} વિયોગિની ધૂજઈ, કુંજઈ^{૧૨} મયણ કિસોર. ૨૬
 વિણસઈ,^{૧૩} જિમ જિમ વિહસઈ,^{૧૪} સહસઈ^{૧૫} માનિની માન,
 ચૌવન મદિહિ^{૧૬} ઊદંપ^{૧૭} તી^{૧૮} દંપતી યાઈ જીવાનિ. ૨૭
 જે કિમ ઇલર^{૨૦} ગતિ ચાલઈ, સાલઈ વિરહિણી અંગ.
 બાલઈ વિરહકરાશી^{૨૧} બાલી તે બહુ ભંગ.^{૨૨} ૨૮
 ઘૂમઈર^{૨૩} મધુપર^{૨૪} સકેસર^{૨૫} કેસર^{૨૬} મુકુલ^{૨૭} અસંખ,^{૨૮}
 ચાલતઈ^{૨૯} રતિપતિ સરઈ પૂરઈ સુભટ કિ શંખ. ૨૯
 બહિલવિલુષલા^{૩૧} મહુઅર^{૩૨} બહુ રચઈ ઝણુકાર,^{૩૩}
 મયણર^{૩૪} હઈઆણુદણુ વંદણુ કરઈ કઈ^{૩૫} વાર. ૩૦
 ચાંપુલા^{૩૬} તરુઅરની કલી નીકલી સોવનવાન^{૩૭}
 માગુ^{૩૮} માર ઉદીપક દીપક જીઅ^{૩૯} સમાન. ૩૧
 કામિની બાંધઈ તરકસ^{૪૦} તરકસ પાડલ ફૂલ.
 માહિ રચ્યાં^{૪૧} કિરે કેસર કે શરનકર^{૪૨} સમૂલ.^{૪૩} ૩૨
 આંણુલે^{૪૪} માંજર લાગી; જાગી મધુકરમાલ.
 મૂકઈ હિઈ^{૪૫} કે વિરહિઅ^{૪૬} વિરહિ^{૪૭} અ ધૂમવિરાલ.^{૪૮} ૩૩
 કેસુકલી^{૪૯} અતિ વાંકુડી આંકુડી^{૫૦} મયણચી^{૫૧} જાણિ.
 વિરહિણીનાં ધણુ^{૫૨} કાલિ જ કાલિજ^{૫૩} કાઠઈ તાણિ. ૩૪
 વીર સુભટ કુસુમાયુવ.^{૫૪} આયુધ સાલ^{૫૫} અશોક.
 કિશલ^{૫૬} જિસ્યાં આસિ,^{૫૭} ઝખકઈ ઝખકઈ^{૫૮} વિરહિણી લોક.^{૫૯} ૩૫
 પથિક ભયંકર કેતુ^{૬૦} કિ કેતકીદલ સુકુમાર,
 વિરહિઅ હિઅઅ^{૬૦} વિદારણુ દારુણુ કરવતધાર. ૩૬
 ઈમ દેખી વન સંપઈ^{૬૧} કંપઈ વિરહિણી સાથ.
 આંસઈ નયણુ નિશા^{૬૨} ભરઈ, સાંભરઈ જિમ નાથ. ૩૭
 વિરહિ કરાલી^{૬૩} બાલી કાલી^{૬૪} ચોલી અંગ.^{૬૫}
 વિષ્ય ગણુઈ ત્રિણુ તોલઈ^{૬૬} બોલઈ તે બહુ ભંગ^{૬૭} ૩૮
 રહિ,^{૬૮} રહિ. તોરી,^{૬૯} જો, અલી કોઈલી! સ્પૂ^{૭૦} બહુવાસિ!
 નાહુ^{૭૨} અજી નવિ આવઈ. ભાવઈ મૂ^{૭૩} ન વિલાસ. ૩૯
 હિર વરિ^{૭૪} હાર તે ભાર મૂં. સઈરિ^{૭૫} શૃંગાર અંગાર.
 ચીંત^{૭૬} હરઈ નવિ અંદન. અંદ નહિ મનોહાર. ૪૦
 સખિ! દીહ^{૭૭} દૂખ અનીઠજી.^{૭૮} દીઠજી ગમઈ ન ચીર.
 ભોજન આજ ભીછીઠજી.^{૭૯} મીઠજી^{૮૦} સદઈ^{૮૧} ન નીર. ૪૧

૧ નાય; પતિ. ૨ નક્કી;
 નિશ્ચય. ૩ ગામડ; અરસિક. ૪
 સંપૂર્ણપણે. ૫ પશુ. ૬ પંખી.
 ૭ પ્રાણ. ૮ ટોકે છે. ૯ વધે છે;
 પ્રદીપત યાચ છે. ૧૦ મનોરથ.
 ૧૧ લાચાર. ૧૨ કિલકિલાટ કરે છે.
 ૧૩ નાથ પામે છે. ૧૪ હસે છે ૧૫
 સહસા. ૧૬ મદથી. ૧૭ ઉદામ
 દર્પણ. ૧૮ તે. ૧૯ જોખન.
 ૨૦ હાથી. ૨૧ વિભોગથી ભય-
 કરે દશા જેની યદ ગઈ છે તે.
 ૨૨ પ્રકારે; રીતે. ૨૩ ગુંભરવ કરે
 છે. ૨૪ ભમરા. ૨૫ રેસાયુક્ત.
 ૨૬ બોલસરીનાં ફૂલ. ૨૭ કળીઆ.
 ૨૮ અસંખ્યાત. ૨૯ ચાલતાં
 છતાં; પ્રયાણ કરતાં. ૩૦ શરી. ૩૧
 બોલસરી તે જણુધેલા. ૩૨ ભમરા.
 ૩૩ ગુંભરવ. ૩૪ કામદેવની. ૩૫
 કેટલોક. ૩૬ ચંપાના. ૩૭ સોનેરી
 રંગની. ૩૮ વટેમાગુ. ૩૯ જીવ.
 ૪૦ ત્રાંસૂ (૨) ભાથો. ૪૧ સર-
 જ્યાં છે. ૪૨ બાણનો જથો. ૪૩
 મૂળ સહિત. ૪૪ આંબાના ઝાડે.
 ૪૫ હુદયથી. ૪૬ વિયોગી સ્ત્રી-
 પુરથો. ૪૭ વિયોગને લીધે. ૪૮
 ધૂમાડો. ૪૯ કેસુડો. ૫૦ આંકડી.
 ૫૧ કામદેવની. ૫૨ આ. ૫૩
 કાળજી. ૫૪ ફૂલ જેનાં આયુધ
 છે તે કામદેવ. ૫૫ બાણ; તીર.
 ૫૬ કુંપળ. ૫૭ તરવાર. ૫૮
 ઝખકે છે; ભડકે છે. ૫૯ ધળ.
 ૬૦ હુદયને. ૬૧ સમૃદ્ધિ; શોભા.
 ૬૨ નક્કી; જરૂર. ૬૩ બૂંડી દશા
 પામેલી. ૬૪ સાડી. ૬૫ સુંદર.
 ૬૬ ખરાખર. ૬૭ પ્રકારે. ૬૮
 રહે; ચૂપ રહે. ૬૯ તોરથી ભરેલી.
 ૭૦ શું ૭૧ ટોકા કરે છે; ટોકે
 છે. ૭૨ નાય. ૭૩ મને. ૭૪
 ઉપર. ૭૫ હે સખી. ૭૬ ચિત્ત.
 ૭૭ દિવસ. ૭૮ ખૂટાણુ, ખૂટણુ
 નથી. ૭૯ પડચૂં રહ્યું. ૮૦ મીઠું.
 ૮૧ સ્વાદ લાગે છે.

સકલ કલા તૂં નિશાકર ^૧ ! શા કર ^૨ સર્ષરિ સંતાપ ?	
અબલા મ મારિ કલંકી ! શંકી ^૩ હુવર્ષ પાપુ.	૪૨
ભમરલા ! છાંડિ ન પાખલ ^૪ ? ખાંખલ ^૫ થ્યાં અલ સર્ષરિ. ^૬	
ચાંદુલા ^૭ ! સર્ષરિ સંતાપણુ ! આપણુ તાં નહિ વધરિ.	૪૩
ખહિન ^૮ રહિ નહિ મનમથ મન મથતુ મુહ ^૯ અરાતિ;	
અંગ અનોપમ શોપર્ષ; પોષર્ષ વધરિણિ રાતિ.	૪૪
કહિ સહિ ! મુઝ પ્રિય વાતડી. રાતડી કિમહિ ન ખર્ષ;	
દોહિલુ ^{૧૦} મકરકેતન. ચેત ^{૧૧} નહી મુઝ કાષ.	૪૫
સખી ! મુઝ ફરકર્ષ ખાંધડી; ^{૧૨} તાંધડી ^{૧૩} વિલગર્ષ આજ.	
દ્રૂખ સવે હવ ^{૧૪} વામીસૂં, પામીસૂં પ્રિય તજૂં રાણુ.	૪૬
વિરહ સહુ તે ભાગજુ ^{૧૫} કાગલુ કરલહી ^{૧૬} પેખિ,	
વાયસના ગુણુ વરણુધી ^{૧૭} અરણુધી ^{૧૮} તાજિ ^{૧૯} વિશેખિ.	૪૭
ધન ધન વાયસ ! તૂં સર. ^{૨૦} મૂં સરવસ તૂં દેસુ. ^{૨૧}	
ભોજનિ ફૂર કરો ^{૨૨} અલુ. ^{૨૩} આંખલુ જરહુ ^{૨૪} લહેસુ. ^{૨૫}	૪૮
દેસુ કપૂરચી વાસિ ^{૨૬} રે; વાસિ ^{૨૭} રે સર એહિ ^{૨૮}	
સૌવન ચાંચ નિરુપમ, રૂપમ ^{૨૯} પાંખડી ^{૩૦} ખેહ.	૪૯
શકુન વિચારિ સંભાવિઆ આરિઆ તિહાં વાલંભ ^{૩૧}	
નિશિ ^{૩૨} ભરિ નિજ પ્રિય નિરખી હરખી દિધ પરિરંભ. ^{૩૩}	૫૦
રંગિ રમર્ષ અતિ હરખી સરસી ^{૩૪} નિજ ભરતારિ.	
દીસર્ષ તે ગયગમણી ^{૩૫} નમણી કુચ ^{૩૬} યુગ ^{૩૭} ભારિ.	૫૧
કામિની નાહુલાં ^{૩૮} અ ^{૩૯} સુખ, તીં સુખ કહણુ ન ખર્ષ.	
પામી અનર્ષ પ્રિય સંગમ અંગ મનોહર થાઈ.	૫૨
ખૂપ ભયાં શિર કેતકિ સેત ^{૪૦} ક્રિયા શિણુગાર.	
મિલિઆ મંડન સારી નારી રમૂં ભરતાર.	૫૩
રાસુ રમર્ષ અબલા વનિ, લાવનિમય ^{૪૧} જસુ રંગ.	
સહજ સલીલ મદાલસ ^{૪૨} આલસર્ષ તીહ ^{૪૩} અંગ.	૫૪
વીણી ^{૪૪} ભળૂં કિ ભુજંગમ, જંગમ મદન કૃપાણુ. ^{૪૫}	
કરિ ^{૪૬} કુસુમાયુધ પ્રગટી ભૃગુટી ધણુહ ^{૪૭} સમાન.	૫૫
કાનિ કિ ઝખકહી ^{૪૮} વીજનુ ^{૪૯} ? ખીજનુ અંદ કિ ભાલિ !	
ગદ્વ ^{૫૦} હસર્ષ સકલંક હ મયંકહ મિંખ વિશાલ.	૫૬
મુખ આગલિ તૂં મલિન રે નલિન ^{૫૧} રે ! જર્ષ જલિ ગાહિ. ^{૫૨}	
દંતહ ^{૫૩} ખીજ દિખાંડ મ, દાડિમ જિત ^{૫૪} સુખમાહિ ^{૫૫} !	૫૭
નીલમણિ ^{૫૬} કુંડલ કાનિ હ વાનિ હસર્ષ હરિઆલ. ^{૫૭}	
પંચમ ^{૫૮} આલવર્ષ કંઈ. કંઈ મુક્તામાલ.	૫૮

૧ ચંદ્ર. ૨ શા કર-શા માટે
કરે છે ૩ ડરીને. ૪ કેડો. ૫
અશક્ત; દુર્બળ. ૬ સહિયર;
સખી. ૭ ચંદ્ર. ૮ હે બહેનો. ૯
મારો. ૧૦ કપરો; દુઃખદ. ૧૧
ચિત. ૧૨ ભંધ. ૧૩ પગ. ૧૪
હવે. ૧૫ ભાગ્યો. ૧૬ હાથનો.
૧૭ વખાણુ છે. ૧૮ જંગલ;
અરણ્ય. ૧૯ તબલે છે. ૨૦
સ્વર. ૨૧ આપીશ. ૨૨ હું. કંઈ
છું; હું રાંધું છું. ૨૩ સુંદર (૧)
૨૪ પાર્શ્વ; જરેહું. ૨૫ પામીશ.
૨૬ ખુશખો. ૨૭ વાસ. ૨૮ આ.
૨૯ રૂપાની. ૩૦ પાંખ. ૩૧
પ્રિયતમ. ૩૨ નિશ્ચયથી. ૩૩
આલિંગન. ૩૪ સાથે. ૩૫ હાથીના
બેવી ચાલવાળી. ૩૬ સ્તન. ૩૭
નેડ. ૩૮ પતિનાં. ૩૯ બે. ૪૦
ખેત. ૪૧ લાવણ્યમય; સુંદર. ૪૨
મદની ખુમારીથી કંઈક જઈ
બનેલાં. ૪૩ તે સ્ત્રીનાં. ૪૪ મેણી.
૪૫ તરવાર. ૪૬ હાથમાં. ૪૭
ધનુષ. ૪૮ ઝબકારો. ૪૯ વીજ-
ળીનો. ૫૦ ગાલ. ૫૧ કંબળ.
૫૨ ખૂટીમર. ૫૩ દાંતને. ૫૪
છતાયલું; પરાભવ પામેલું. ૫૫
ક્રાંતિવડે. ૫૬ લીલમ; પાનાં.
૫૭ હરિઆળી. ૫૮ પંચમ સ્વર.

સીમંત^૧ સીંદુરિ યુરિહિ^૨ પૂરિહિ મોતી સુરંગ.
 રાખડી^૩ જડી માણિકિ જાણિકિ કિંકરૂ કણિમણિ ચંગુ.^૫ ૫૬
 ભમાહરૂ કિ મનમથ ધણુહિ^૭ અ; ગુણુ^૮ હિઅડઈ વરહાર;
 આણુ ડડાખલા^૯ સોહઈ; મોહઈ સચલ સંસાર. ૬૦
 પદલવ^{૧૦} પેશક^{૧૧} પાણિ કિ જાણિ કુસુમ સુકુમાલ.
 સરલ તરલ^{૧૨} ભુજદંડ કિ દંડ કમલિની^{૧૩} નાલ. ૬૧
 હરિણુ હરાવઈ જોતી. મોતીનાં શિર જલ.
 રંગિ નિરુપમ^{૧૪} અધર જિ;^{૧૫} અધર જિસ્થાં પરવાલ.^{૧૬} ૬૨
 તિલકુસુમોપમ^{૧૭} નાક રે. લાંક^{૧૮} રે લીજઈ મૂઠિ.
 કિશલય^{૧૯} કોમલ પાણિ રે જાણિ રે ચોલ મજઈ. ૬૩
 આહુલતા^{૨૦} અતિ કોમલ કમલ મૃણાલ^{૨૧} સમાન.
 જપઈરેર કટિ પંચાનન.^{૨૩} આનન^{૨૪} નહિ ઉપમાન. ૬૪
 કુચ ખિહુ અમીકલસા;^{૨૫} પણિ^{૨૬} થાપણિ તણી અનંગ.
 તીંહયુરે^{૨૭} રાખણુહાર^{૨૮} રે હારુ રે ધવલ ભુઅંગુ.^{૨૯} ૬૫
 નમણુ ન કરઈ પયોધર યોધ રતિહ^{૩૦} સંગ્રામિ;
 કંચુક^{૩૧} ત્યજઈ સંનાહુ^{૩૨} રે નાહુ રે મહાભડ પામિ. ૬૬
 ઉત્તત^{૩૩} કુચ કિ હિમ શિખરી.^{૩૪} શિખરી^{૩૫} તેહ પઈઈ^{૩૬}
 હાર નીઝરણુ;^{૩૭} માહિ રે નાહુ રે ઝીલવુ દીડ. ૬૭
 રૂપમઈ^{૩૮} વિધિવઈ તાં ધડી જાંધડી, ઉપમ^{૪૦} ન જાઈ.^{૪૧}
 કરિ કંકણુ, પાઈ નેઉર,^{૪૨} કેઉર^{૪૩} આહડીઆઈ.^{૪૪} ૬૮
 અલવિહિ^{૪૫} લોચન મીચઈ, હીચઈ હીજોલિ એકિ.
 એકિ હણુઈ પ્રિય કમલિ રે, રમલિ.^{૪૬} કરઈ જલિ એકિ. ૬૯
 એકિ રે દિઈ આલી તાલી જાંદિહિ^{૪૭} રાસ.
 એક દિઈ ઉપાલંબ રે વાલંભરિ^{૪૮} સવિલાસ.
 મુરકલઈ^{૪૯} મુખ મચકોડઈ, મોડઈ લક્ષવલ^{૫૦} અંગ,
 વાનિ^{૫૧} સુવર્ણુ વખોડઈ, લોડઈ^{૫૨} નિતુ નવરંગ. ૭૧
 કંટક સંકટિ^{૫૩} એવડઈ કેવડઈ પઈસી ભૂંગુ^{૫૪}
 જયલપણુઈ^{૫૫} ગુણુ માણુઈ;^{૫૬} જાણુઈ પરિમલુ ચંગુ. ૭૨
 પાડલ કલી જઈ કુંઅલી; તૂં અલ્પિઅલ^{૫૭} ! મ ધંધોલિ.
 તૂં ગુણુવેદ તે સાચઉ કાચઈ મહી મ વિરોલિ.^{૫૮} ૭૩
 ખઉલસરી મદ બીંબલુ^{૫૯} ઈં બલુ બાણિ અલિ રાણુ.
 સંપતિ^{૬૦} વિણુ સુકુમાલતી^{૬૧} માલતી વીસરી આણુ.^{૬૨} ૭૪
 પાલઈ નેહુ^{૬૩} પુરાણુ ન; જાણુ ન બલુ સખિ ! ભૂંગુ.
 અલગ ચિકઉ ગુણુ જિમણુઈ દમણુઈ^{૬૪} લિઈ રસ રંગિ. ૭૫

૧ સેથો. ૨ ભરેલો. ૩
 માયાનું રતનજડિત ધરણું. ૪ કે.
 ૫ સુંદર. ૬ ભવાં; ભમર. ૭
 ન્હાનું ધનુષ. ૮ પણુ. ૯ કટાક્ષ.
 ૧૦ કૂંપળ. ૧૧ સુંદર. ૧૨
 હાલતા. ૧૩ કમળનો છાડ. ૧૪
 ઉપમા રહિત. ૧૫ નક્કી. ૧૬
 પરવાળાં. ૧૭ તિલના ફૂલ સરખું.
 ૧૮ કેડ. ૧૯ કૂંપળ. ૨૦ વેલ
 સરખા હાથ. ૨૧ દાંડો. ૨૨
 જતે છે; હરાવે છે. ૨૩ સિંહ.
 ૨૪ મુખ. ૨૫ અમૃતથી ભરેલા
 કળશો. ૨૬ વળી. ૨૭ તેઓનો.
 ૨૮ રક્ષણુ. ૨૯ નાગ. ૩૦ કીડાના
 ૩૧ કાંચળી. ૩૨ ખખટર. ૩૩
 જાયા. ૩૪ હિમાચળ. ૩૫ શિખ-
 રોમાં. ૩૬ પેહું છે. ૩૭ ઝરણુ.
 ૩૮ રૂપાળી. ૩૯ બ્રહ્મા. ૪૦
 ઉપમા. ૪૧ જોની. ૪૨ નૂપુર.
 ૪૩ કડાં. ૪૪ હાથોમાં. ૪૫
 અમથાં. ૪૬ રમત. ૪૭ હંદમાં
 ૪૮ પ્રિયતમને. ૪૯ મરકલડાં
 સાથે; સ્મિત હાર્ય કરીને. ૫૦
 લયકાઈ જવું; અત્યંત મૃદુ. ૫૧
 શરીરની કાંતિએ. ૫૨ ખેલે છે.
 ૫૩ સંકટ સાથે. ૫૪ ભમર. ૫૫
 રસિકતાથી. ૫૬ માણુ છે;
 ઉપભોગ કરે છે. ૫૭ હે ભમર.
 ૫૮ વલોવ. ૫૯ મસ્ત. ૬૦
 સમૃદ્ધિ. ૬૧ તે. ૬૨ આજ. ૬૩
 પ્રીતિ. ૬૪ મોગરાનું ફૂલ.

આલિ વિલસિવા વિવરનિ લૈવર નિહાલધ માગુ આવરિઆ ઇષ્ટિણીગુણુ ણીગુણુ સ્યૂં તુઝ લાગુ.	૭૬	૧ શિરે; માથે. ૨ હુલાંચ્ય, ૩ ખવાય છે; ખાવામાં આવે છે. ૪ મરુવો. ૫ એલચીનો છાંડ.
કેસૂ ગરવ મ તૂં ધરિ મૂં શરિ ^૧ ભમર અધકું, (માલતી વિરહ બહુ વહઈ) હૂં હવઈ લણી પઈકું.	૭૭	૬ અરણ્ય; જંગલ ૭ લેવો. ૮ સલણી. ૯ બઈ; ચમેલી. ૧૦ ખીલી છે. ૧૧ બાજેરી સાથે.
સખિ ! અલિ ચરણ ન ચાંપઈ ચાંપઈ; લિઈ નવિ ગંધ. રૂઝઈ દોહગર લાગઈ આગઈ ઇસુ નિઅન્ધુ.	૭૮	૧૨ બોલસરી ૧૩ લેદ. ૧૪ શા માટે. ૧૫ સાથે. ૧૬ ખાખરાનાં ફૂલ; કેસુડાં. ૧૭ એક બતતું ફૂલ. ૧૮ મોગરાનો છાંડ. ૧૯ મોહ પામેલો; આસન્ન થએલો. ૨૦ ખૂંચસૂરતીથી. ૨૧ ચાંપાની ૨૨ સોબત. ૨૩ પ્રમાણે. ૨૪ રીઝવે છે. ૨૫ મધુર વચન છે. જેનાં. ૨૬ આ. ૨૭ ઠેકાણે.
નિતુ નિતુ ચરીઅઈ ^૩ મરુઅઉ; ^૪ વિરુઅઉ ગંધ કુરંગિ ^૫ ભમર ! ભમી ભમી રીણુ ^૬ ઉ લીણુઉ ^૭ તસ રસ રંગી.	૭૯	
ભમર ભમંતઉ ગુણુ કરઈ અગર જ કારીઉ જ્ઞેઈ. અજ અ તીણુઈ વિરંસઈ વંસ વિણાસઈ સોઈ.	૮૦	
મૂરખ ! પ્રેમ સુહાતી ^૮ જ્ઞતિ ^૯ ગઈ મ ચીંતિ. વિહસી ^{૧૦} અલિ ! નવમાલી બાલીઈ ^{૧૧} માંડિ પ્રીતિ.	૮૧	
એકિ થડિ (સરખી) બઉલ ^{૧૨} બિઉ લતા; નવિ બેઉ. ^{૧૩} ભમર ! વિચારિ કિશા ^{૧૪} (કરિ) પામર ! વિલાસિ સ્યૂં બેઉ. ^{૧૫} ૮૨		
મકરંદિ માતી પદ્મિની પદ્મિની જિમ નવ નેહિ અવસરિ લેવુ રસુ મૂકઈ ચૂકઈ ભમરસુ દેહિ.	૮૩	
ભમર ? પલાસ ^{૧૬} કરાં બલા; આંબલા આંબલી છાંડિ. કુચકલિ ફલિત કિ તરણી કરણી ^{૧૭} સિઉ રતિ માંડિ.	૮૪	
દમનહ ^{૧૮} ગુણિ મદમાતઉ રાતઉ ^{૧૯} રૂપિહિ ^{૨૦} ભૂંગુ. કુંદ કુસુમ રમાડઈ છાંડઈ ચાંપુલા ^{૨૧} સંગ. ૨૨	૮૫	
ઇણુ પરિ ^{૨૩} નિતુ પ્રિય રંજવઈ ^{૨૪} મંબુવઈણુરપ ઇણુ ^{૨૬} દાઈરિ ^{૨૭} ધન ધન તે ગુણવંત, વસંતવિલાસ જે ગાઈ.	૮૬	

તા. ૩. જૈન હોવા છતાં જૈનેતર કૃતિ તરીકે વિદ્વાનોમાં ઇ. સ. ૧૮૯૨ થી પરિચિત થએલ આ 'વસંતવિલાસ' કાવ્યના કેટલાક પાઠો તૃપ્તા છે, તેથી તપાસ કરતાં કોઈ પણ મુનિમહારાજ તથા વિદ્વાનના જોવામાં આ કાવ્યની બીજી પ્રતો આવે તો તેઓં મને લખી જણાવવા કૃપા કરે એવી મારી વિનંતિ છે.

पुरातन इतिहास अने स्थापत्य

संग्रहांक

मांडवगढ संबंधी लेख

श्रीयुत नन्दलालजी लोढा

मालव देश में धारानगरी राज्यान्तर्गत मांडवगढ नामक जैन तीर्थ है, जो मंडपदुर्ग, मंडमाचल, मंडप, के नाम से प्रचलित था और जहां जैनों की वस्ती बहुत थी व जैन मन्दिर भी ज्यादा थे। आज वहां पर सारा नगर खंडहर सा देख पडता है। बादशाही जमाने की थोड़ी इमारतें इस वक्त मौजूद हैं। जैन समाज इस वक्त इसको तीर्थ स्वरूप मानता है और यात्रार्थ यात्रियों का आवागमन होता रहता है। इसके प्राचीन जैन इतिहास के संग्रहरूप में कोई पुस्तक छपी हो वैसा देखने में नहीं आया है। विद्वान इतिहासकारों से मेरा अनुरोध है कि इसका जैन इतिहास जितना संगृहीत हो सके एकत्र करके “मांडवगढ का जैन इतिहास” नाम से पुस्तक छपाई जावे तो प्राचीनता के अन्वकार में रहा हुआ इतिहास जरूर प्रकाश में आवेगा। मेरे देशाटन फिरने में मांडवगढ सम्बन्धी मूर्तियों के शिलालेखों व दीवाल वगैरह में लगे हुए पत्थरों वगैरह में खुदे हुए लेख वगैरह प्राप्त हुए हैं और जो होते जावेंगे उसको क्रमशः प्रकाशित करते जाने का विचार किया है। मैं कोई विद्वान नहीं हूँ। सेवाभाव से कार्य करता हूँ अतः उसमें त्रुटि रहना संभव है। वाचकगण इसके लिए क्षमा करें और उस ओर मेरा ध्यान आकर्षित करके अनुगृहीत करें।

(१) सं० १५४१ वर्षे वै० शु० ५. प्रा० सं० जाना भा० राही पुत्र सं० कुरपालेन भा० पुनी पुत्र पदमसी भा० आंबी पुत्री नानी युतेन....मात्र श्रेयसे श्रीपार्श्वनाथ बिंबंका० प्र० तपा श्री सोमसुंदर संताने श्री लक्ष्मीसागरसूरिभिः ॥ श्री मंडपदुर्गे ॥ श्री.

यह लेख ग्राम मंडोद, जिला शाजापुर, रियासत ग्वालियर के जैन मन्दिर में पीतल धातु की पंचतीर्थी के पीछे है।

(२) संवत् १५३६ वर्षे मंडपवास्तव्य ओसवाल ज्ञाति सो० आशा भा० बांदू-सुतनाथाकेन स्वश्रेयसे श्री मुनिसुव्रतस्वामिबिंबं कारितं प्रतिष्ठितं श्रीबृहत्तपापक्षे श्री उदयसागरसूरिभिः ।

यह लेख ग्राम केसूर, रियासत धार के, दशा ओशवाल के जैनमन्दिर में श्याम-पाषाण की पंचतीर्थी के पीछे है।

(३) मैं श्री रतलाम सम्भेत शिखर स्पेशल ट्रेन में यात्रार्थ गया था उस वक्त ता. १५-११-३३ को श्री मांदक तीर्थ में मन्दिर के अन्दर एक धातु की पंचतीर्थी का लेख देखने में आया, उसमें सं० १५२२ और मंडपदुर्ग लिखा हुआ था, कारण वशात् पूरा लेख नहीं उतार सका। (क्रमशः)

સ.....મા.....યા.....ર

ધર્મનિંદક રેકર્ડો

હિંદુસ્તાનમાં વર્ષોથી ગ્રામોદ્ધારની રેકર્ડો બહાર પાડતી “હીઝ માસ્ટર્સ વોઇસ” નામની કંપની તરફથી, ફેટલાક સમય પહેલાં “તીરુન્યાન સંગદર” નામનું ચાર રેકર્ડોમાં સમાપ્ત થતું નાટક તામિલ ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ નાટકમાં સર્વમાન્ય ઇતિહાસની ઇશ્વરપૂર્વક અવગણના કરીને પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથ અને પ્રભુ શ્રી મહાવીરસ્વામીના સંબંધમાં સાવ કપોલકલ્પિત સંવાદ ગોડવીને જ્ઞાનધર્મને, જ્ઞાનધર્મના ગૌરવભર્યા ઇતિહાસને અને જ્ઞાનધર્મના પરમ માનનીય પૂજ્ય પુરુષોને ઉતારી પાડવામાં આવ્યા છે.

તામિલ ભાષાની આ રેકર્ડો તરફ સૌથી પ્રથમ મદ્રાસના જ્ઞાન સંઘનું ધ્યાન ગયું. આ રેકર્ડો ધર્મનિંદક અને ક્રોધ પણુ ધર્મપ્રેમીની લાગણીને દુઃસવે તેની લાગવાથી તે સંઘે એ વાત આખાય જ્ઞાન સંઘ સમક્ષ રજૂ કરી. પરિણામે આખાય દેશમાં એ ધર્મનિંદક રેકર્ડો માટે ઠેર ઠેર સભાઓ ભરી વિરોધના ઇરાવો કરવામાં આવ્યા અને એ વાતની જાણ કંપનીને તથા મદ્રાસની સરકારને કરવામાં આવી. આપણા દરેક પેપરમાં પણ એ માટે ઉગ્ર વિરોધના સૂરો કાઢવામાં આવ્યા. બીજી બાજુ ધી યંગમેન્સ જ્ઞાન સોસાયટી તરફથી એ રેકર્ડો બાબત “હીઝ માસ્ટર્સ વોઇસ” કંપનીની કલકત્તાની હેડ ઓફીસ સાથે પત્ર વ્યવહાર ચલાવવામાં આવ્યો. ઠેરઠેર સભાઓ ભરીને બતાવવામાં આવેલ ઉગ્ર વિરોધ તથા ધી યંગમેન્સ જ્ઞાન સોસાયટી તરફથી કરવામાં આવેલા પત્રવ્યવહારને ધ્યાનમાં લઈને, (ફેટલાક પત્રવ્યવહાર થયા પછી) છેવટે કંપની તરફથી ધી યંગમેન્સ જ્ઞાન સોસાયટીને નીચેની મતલબનો પત્ર મળ્યો છે:

“.....જ્ઞાનોના વિરોધ ધ્યાનમાં લેતાં અમોએ મજકુર રેકર્ડો અમારા લીસ્ટમાંથી પાછી બેંચી લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે. અમને ખાતરી છે કે જ્ઞાન સમાજને અમારા આ નિર્ણયથી સાંત્વન મળશે અને અમે માનીએ છીએ કે આ રીતે આ પ્રકરણનો સમાધાન પૂર્વક અંત આવ્યો છે.” તા. ૨-૨-૩૭, નં. P/A.C.

આ પ્રમાણે એ કંપનીની મુખ્યશાખા તરફથી ધી યંગમેન્સ જ્ઞાન સોસાયટીને આવો પત્ર મળવાથી આ પ્રકરણનો લાભહાયક અંત આવ્યો છે અને તેથી જ્ઞાન સંઘનો વિજય થયો છે એમ માનવામાં આવે તો તે ખોટું નથી.

પરંતુ મદ્રાસના શ્રી સંઘને, આવી ધર્મનિંદક રેકર્ડો માટે આટલા માત્રથી સંતોષ ન થયો, એટલે તે શ્રીસંઘે એ માટે કંઈક કાયદેસર પગલાં ભરવામાં આવે અને એ રેકર્ડો સામે રીતસરનો સરકારી પ્રતિબંધ મૂકાઈ જાય તે માટે પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો.

તાજેતરમાં જ આ પ્રયત્નને ધારેલી સફળતા મળ્યાના શુભ સમાચાર મળ્યા છે. મદ્રાસની સરકારે એ ધર્મનિંદક રેકર્ડો સામે કાયદેસરનો પ્રતિબંધ જાહેર કર્યો છે, અને આ રીતે આ પ્રકરણનો સંપૂર્ણ વિજયભર્યો અંત આવ્યો છે.

Regd. No. B. 3801

પ્રભુ શ્રી મહાવીરદેવના જીવન સંબંધી મહત્ત્વનું પ્રકાશન

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

નો

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંક

“જૈનજ્યોતિ” નામક સાપ્તાહિક પત્રનો અભિપ્રાય

“એક સંપૂર્ણ અને સર્વાંગ સુંદર ‘મહાવીર ચરિત્ર’ ની આવશ્યકતા સ્વીકારી, તેના એક અંગ તરીકે ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ આ મહાવીર નિર્વાણ વિશેષાંકની યોજના કરી હતી, અને આ દળદાર ગ્રંથ બોતાં તે યોજના કૃણીભૂત થઈ હોય તેમ જણાય છે. આ અંકમાં હિન્દી-અંગ્રેજી તેમજ ગૂજરાતીમાં પ્રભુ મહાવીરના જીવનના, કવનના કે તત્કાલીન સમયને ચર્ચતા ત્રીસ ઉપરાંત લેખોનો સમાવેશ થયેલ છે. જેના લેખકોમાં જૈન સમાજના જાણીતા આચાર્યો, વિદ્વાન મુનિવરો ઉપરાંત, પ્રસિદ્ધ જૈન વિદ્વાનો છે. ખુશી થવાની વાત છે કે ઇતિહાસમૂર્તિ શ્રીમાન ઓઝાજી જેવાનો પણ આમાં સહકાર મેળવી શક્યો છે. આ ગ્રંથ આજે અને ભવિષ્યમાં પણ મહાવીર ચરિત્રના નિર્માણ કરનારને એક ઉપયોગી સાધન થઈ પડશે એ નિર્ધિવાદ વાત છે. સમાજમાં પુરાતત્ત્વના એક માસિકની જરૂર છે. આ માસિક જો એ માર્ગે પ્રગતિ કરશે તો સમાજમાં એક જરૂરી પૂર્તિ કરશે તેમાં શક નથી.” તા. ૨૩-૧-૩૭

ફાયલ આઠ પેજ સાઇઝ, ઊંચી બતના કાગળો, સુંદર છપાઈ

અને પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૨૮ છતાં

એ અંકનું છૂટક મૂલ્ય માત્ર આર આના (ટપાલખર્ચ જુદું) જ છે.
ટપાલ ખર્ચ:-બુકપોસ્ટથી મગાવનારે કુલ તેર આના મોકલવા. વી. પી. થી મગાવનારને

એક રૂપિયાનું વી. પી. કરવામાં આવશે.

ગ્રાહક થનારને ખાસ લાભ !

જેઓ એ રૂપિયા ભરીને “શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ” ના ગ્રાહક તરીકે

પોતાનું નામ નોંધાવશે તેમને

કોઈ પણ બતના વિશેષ મૂલ્ય વગર ચાલુ અંક તરીકે આ દળદાર

અંક મોકલવામાં આવશે

અને તે ઉપરાંત આખા વર્ષ દરમિયાન બીજા દશ અંકો મળતા રહેશે.

ગ્રાહક થવા માટે આજે જ લખો,

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિ

જેશીંગલાઈની વાડી, ઘીકાંટા,

અમદાવાદ (ગુજરાત).